

NAGY LEVENTE

A HOLLÓ ÉS A GYŰRŰ JEGYÉBEN
(A Corvinus-legenda a 16–17. századi román és lengyel krónikairóadalomban)*Negru vajda*

1694-ben Luigi Ferdinando Marsili balkáni adattárának (*Descrittione naturale, civile e militare delle Misie, Dacie e Illirico libri quattordici*)¹ írása közben a kor leghíresebb havasalföldi literátor-politikusához, Constantin Cantacuzinóhoz (1650–1716) fordult néhány tudományos információ megszerzése érdekében. Marsili leveleit nem ismerjük, de Cantacuzino 1694. március 4-ei válaszából kiderül, hogy a bolognai gróf többször is írt neki, sőt egy földrajzi atlaszt, valamint a jezsuita Paolo Segneri egyik művét is megküldte Cantacuzinónak.² Marsili azt szerette volna, ha Cantacuzino részletes jelentést készít neki a két román vajdaságról. Cantacuzino betegségére és az időhiányra hivatkozva csak

¹ A kéziratban maradt mű ma a Bolognai Egyetemi Könyvtár Marsili-hagyatékában található: Biblioteca Universitaria di Bologna, Fondo Marsili (a továbbiakban: BUB FM), ms. 108. Elemzését lásd BENE Sándor, *Acta pacis – béke a muzulmánokkal: Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására*, Hadtörténelmi Közlemények, 2006, 336–342; Andrea GARDI, *La Valacchia nella „Descrittione delle Misie, Dacie e Illirico” di Luigi Ferdinando Marsigli (1698) = Per Teresa: Studi e ricerche in ricordo di Teresa Ferro*, I, a cura di Giampaolo BORGHELLO, Daniela LOMBARDI, Daniele PANTALEONI, Udine, Forum, 2009, 589–623.

² Cantacuzino levelét elsőként Nicolae IORGA közölte: *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XXI, 1899, 67. Később Ramiro ORTIZ újból kiadta: *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, C. Stefta, 1916, 189–190. Ortiz két lehetséges Segneri-művet is megemlít: *Manna dell'anima*, 1693; *Penitente istruito*, 1691. Cantacuzino könyvtárában viszont csak a *Manna dell'anima* volt meg, ezért szerintem Marsili ezt küldte meg az asztalnoknak. (Vö. Corneliu DIMA-DRĂGAN, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul, cuvânt înainte de Virgil CÂNDEA*, București, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, 1967, 237–238.) Paolo Segneri (1624–1694) igazi szerzőnek számított a 17–18. századi Közép-Európában. Magyarországi recepciójáról lásd SÁRKÖZY Péter, *La letteratura religiosa italiana nel Settecento ungherese da Segneri a Muratori = Paolo Segneri: un classico della tradizione cristiana. Atti del convegno internazionale di studi su Paolo Segneri nel 300 anniversario della morte (1694–1994)*, Nettuno, 9 dicembre 1994, 18–21 maggio 1995, a cura di Andrea FEDI, Nettuno, 1996, 183–195; SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri magyarországi recepciója = Humanizmus, religio, identitás-tudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, szerk. BITSKEY István, FAZEKAS Gergely Tamás, Debrecen, 2007 (Studia Litteraria, 45), 242–252.

egy rövid jegyzetet állított össze Marsili kérdéseire, a havasalföldi és moldvai vajdák névsorával.³

Az egyik román uralkodó, akiről Marsili szeretett volna többet megtudni Cantacuzinótól, a legendás honalapító Negru vajda volt. A levélből kiderül, hogy Marsilinak volt már némi ismerete Negruról: tudta, hogy a Havasalföldön meglepető románok első vezetője volt, és Campo-Longot (Câmpulung, régi magyar neve: Hosszúmező) tette meg székhelyéül, majd sok kolostort emeltetett, és halála után ezek egyikébe temették el.⁴ E rövid ismertetés után következnek Marsili kérései: szeretne többet tudni Negru szülei-ről és tetteiről, valamint szüksége lenne arcképére is, mely szerint szinte minden havasalföldi kolostorban megtalálható. Azt is szeretné tudni, hogy mi igaz abból, hogy Negru uralkodása idején a Dâmbovița folyón túli havasalföldi területeket a tatárok lakták. Szüksége lenne még a Negru után következő vajdák névsorára is.⁵

Már az is több mint érdekes, hogy Marsili egyáltalán tudott Negru vajdáról. Erről a titokzatos személyről évszázadok óta komoly vita dúl a román történészek és irodalomtörténészek körében. Egyébként Cantacuzino sem válaszolt érdemben Marsili Negru vajdá-ra vonatkozó kérdéseire. Talán azért, mert a román írásos hagyományban lévő információkat nem tartotta eléggé megbízhatónak. Az első híradások Negru vajdáról nem a moldvai vagy havasalföldi, hanem a külföldi krónikairódalomból valók: Giacomo Pietro di Luccari (1551–1615) raguzai történétíró 1605-ben írt elsőként róla a *Copioso ristretto degli annali di Ragusa* című művében. Íme Luccari szövege: „A magyar nemzetségű Negru vajda, Vlaicu apja, 1310-ben vette birtokba Havasalföldnek azt a részét, melyen Ptolemaiosz, Eusztathiosz, Szuda és Stefano Brochiero [?] szerint az ókori Dacia volt, és ahol Giornando Alano szerint a gótok és a dákok éltek. Miután látta, hogy a vidék mezőkben gazdag, melyeket nagy folyók szelnek át, és halakban gazdag tavak tarkítanak, a levegő egészséges, hogy megtartsa az újonnan elfoglalt területet, felépítette Câmpulung nevű városát, majd Bukarestnél, Târgovișténél, Buzăunál és Flocnál [Floci hajdan a Ialomița partján elterülő vásárhely volt, mára eltűnt] égetett téglából védőfalakat építtetett. Miután meghalt, Argeșben temették el. Ezután fia, Vlaicu foglalta el a trónt, aki Szentgyörgynél és Rasniknál [Rosenau, Barcarozsnyó] védvonalat építtetett. A rozsnjó kas-

³ Marsili levele csak a Cantacuzino által visszaküldött formában maradt meg. Az írás nem a Cantacuzinóé, csak a levél végén szereplő aláírás. Minden bizonnyal valamelyik titkára másolhatta le Marsili levelét, melyhez Cantacuzino megjegyzéseket fűzött. A jegyzetelt levélhez csatolta Cantacuzino a havasalföldi és moldvai vajdákról szóló, immár autográf katalógusát. Lásd *Alle petitioni dell'illustrissimo signor Luigi conte Marsili fatte all'illustrissimo signor Constantino Cantacuzino per servirsene al proseguimento e prossimo fine del trattato istorico-naturale-geografico delle Dacie*, BUB FM, ms. 57, a 200. lap után számozatlanul bekötve.

⁴ „Si considera la popolazione valacca per un avanzo delle colonie furono da romani trasferite nelle Dacie, e queste, abbandonate dal suo imperio e vessate da barbari conquistatori, furono obbligate ad abbandonare le loro residenze fattelo da suoi imperatori nelli siti più ameni delle provincie e ritirarsi fra le selve e balze dei Monti Carpatici del Marmaros et altri della Transilvania. Questi, cresciuti di numero e trovate varie opportunità di paesi fertili e meno orridi delli loro balzi, istituendo due novi domini: uno di Valacchia e l'altro Moldavia. Per la popolazione e dominio di Valacchia fu primo capo il detto Negru.” (*Operele lui Constantin Cantacuzino*, ed. Nicolae IORGA, București, 1901, 41–42. Vö. *Alle petitioni, i. m.*, fol. 1.)

⁵ Az autográf kézirat: Constantin CANTACUZINO, *Catalogo dei principi della Wallachia*, BUB FM, ms. 55, fol. 191–200.

tély az Erdélybe vezető szorosnál található, ahol a hegyek összeszűkülnek, és a Brassói Köztársaság nagy gonddal felügyeli azt. E becsületes város a Brasna [Barca] folyótól vette nevét.”⁶

Marsili minden bizonnyal Luccaritól tudott Negru vajdáról, mivel a *Copioso ristretto*t, saját bevallása szerint, maga is használta forrásként a már említett *Descrittione* írásakor.⁷ Honnan szerezhette viszont a raguzai illetőségű Luccari a Negru vajdáról szóló értesüléseit? A román irodalomtörténészek természetesen minél korábbi szláv–román krónikákban szerették volna feltalálni a Negru vajda-féle honfoglalás-történetet, ezért napjainkig nem szűnő lelkesedéssel fedeznek fel hipotetikus 14–15. századi havasalföldi krónikákat. Alexandru Xenopol (1847–1920) azt feltételezte, hogy már 1460-ban egy bizonyos Dan Murgul nevezetű havasalföldi bojár írt egy rövid moldvai–havasalföldi krónikatöredéket, melynek kéziratát Luccari is megszerezte. Erről a Murguról csupán annyit tudunk, hogy 1450-ben a koszovói csata után a havasalföldi vajda őt küldte Murád szultánhoz békét kötni, de hogy krónikát is írt volna, azt csak Xenopol állította. Bogdan-Petriceicu Hasdeu (1836–1907) tovább szőtte a szálakat és Murgut a tismanai kolostor Ștefan nevű szerzetesében (ieromonah) vélte felfedezni. Ő írta a tismanai kolostor évkönyveit, melyek, Hasdeu szerint, 1898-ban a Román Állami Levéltárban voltak. Az egész ügy szépséghibája csak annyi, hogy Ștefan szerzetes kézírata azóta sem került elő. Nem kizárt, hogy Hasdeu hamisított.⁸ Legújabbban a kolozsvári medievista, Ovidiu Pecican vette fel újra a Xenopol és Hasdeu által elejtett fonalat, és mindenféle bonyolult feltevések alapján arra a következtetésre jutott, hogy Negru vajda legendája már 1211–1310 között kialakult a havasalföldi történeti hagyományban.⁹

Mondanom sem kell, hogy Pecican teóriája nagyjából ugyanolyan biztos lábakon áll, mint a Xenopolé és a Hasdeué. A kérdés ugyanis az: ha valóban létezett már a 13–15. században valamilyen krónika Negru vajdáról, akkor hová és hogyan tűnhetett el a legendás honalapító majd 300 évre a román történeti köztudatból? Arról nem is beszélve, hogy az 1211–1310 közötti korszakból nemhogy krónika, de egyetlen sor román vonatkozású ógyházi szláv nyelvű más dokumentum (oklevél, misszilis stb.) sem maradt fenn. Honfoglalási legendát csak azután lehet megalkotni, ha van már hon, román államiságról pedig csak a 14. század közepétől beszélhetünk. Csak egyetérthetnek Andrei Pippidi véleményével, aki Pecican könyvét „bizarr, homályosan fantáziadús” műnek minősítette.¹⁰ Ezzel szemben a helyzet az, hogy Negru vajda nevét először egy 1549. május 3-án kiadott okmányban olvashatjuk, melyben a későbbi vajda Mircea Ciobanu (uralk. 1553–1554, 1558–1559) Hristești pe Gligort nevű falut a hozzá tartozó hegyekkel né-

⁶ Giacomo Pietro di LUCCARI, *Ristretto degli annali di Ragusa*, Venetia, 1605, 49.

⁷ Marsili Luccarira való hivatkozását lásd *Descrittione...*, i. m., 114r.

⁸ Bogdan-Petriceicu HASDEU, *Negru-vodă: Un secol și jumătate din începuturile statului Țerei-Romănesci, ca intruducere la tomul IV din Etymologicum magnum Romaniae*, București, 1898, VII–VIII; Alexandru D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, Iasi, 1889.

⁹ Ovidiu PECICAN, *Troia, Veneția, Roma*, București, EuroPress Group, 2007², 192–194.

¹⁰ Andrei PIPPIDI, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, Editura Corint, 2001² (Istorie – Opere Fundamentale), 147.

hány bojárnak adományozza, egy Negru vajda által korábban kiadott oklevél alapján. Egy későbbi oklevélben (1558. július 8.) szintén Mircea Ciobanu erősít meg néhány jobbágyot birtokaikban, melyeket Negru vajda óta bírtak.¹¹ Másik két oklevélben, ahol Negru vajdáról találunk említést (1569. január 8., 1576. április 28.), a Tismana kolostor birtokjogainak megerősítéséről van szó. Ez utóbbi kettőt Alexandru Mircea (1568–1577) vajda adta ki, és az okmányokból világosan kiderül, hogy Alexandru vajda a kolostornak a környező falvakra (Elhovița, Comanii) vonatkozó birtokjogát egy Negru vajda által a tismanai kolostor számára kiállított oklevél alapján erősítette meg. Ez azt jelenti, hogy a Tismana kolostornak már léteznie kellett a Negru által kiadott birtoklevelek kiállításának időpontjában, hisz másként Negru nem ajándékozhatta volna a kolostornak a szóban forgó birtokokat. Tudjuk, hogy Tismanát, Havasalföld egyik legrégebbi kolostorát a macedoromán származású Szent Nicodim alapította 1377-ben. A kolostor építése öt évig tartott. Az ekkori havaselvi uralkodó I. Radu (1377–1385) volt, tehát az Alexandru vajda oklevelében szereplő Negru vajda valójában I. Radu. Ezt minden bizonnyal a kortársak is így tudták, hisz az első fennmaradt román és szláv–román krónikák a 17. századból kivétel nélkül Radu Negrunak nevezték a havaselvi honalapítót.¹² Ezt az azonosítást aztán a 19–20. századi román történészek és irodalomtörténészek is elfogadták (például a már említett Xenopol és Hasdeu is), sőt később Dimitrie Onciul meg is erősítette ezt a hipotézist.¹³ Azt valószínűleg már sohasem fogjuk megtudni, hogy miért csak a 16. század derekán kezdték I. Radut Negrunak is nevezni, és hogy később a krónikaírók miért tették meg honalapítónak, holott Havaselve első uralkodója a Károly Róbert magyar királyt 1330-ban legyőző I. Basarab (1310–1352) volt. E jelentéktelennek tűnő kérdések a későbbiekben fantasztikusabbnál fantasztikusabb elméletekre adtak okot: Hasdeu úgy vélte, hogy Negru valójában I. Basarab volt, Negrura (azaz feketére) pedig a nép keresztelte el lefordítván a kun Basarab név *arab* tagját feketének, mivel *arap* arab nyelven feketét jelent.¹⁴ Később akadt olyan, aki úgy vélte, hogy Negru vajda a teuton lovagrend tagjaként fekete szerzetesi csuhában járta Havasalföldet, hogy katolikus hitre térítse az ottani románokat, és ezért kapta a Negru melléknevet.¹⁵

¹¹ *Documenta Romaniae Historica* (a továbbiakban: DRH), B. *Țara Românească*, IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, 327–328; DRH, B. *Țara Românească*, V, 138–139.

¹² Így például a már említett Constantin Cantacuzino és Radu Popescu (aki 1718–1729 között írta krónikáját), valamint a *Letopisețul cantacuzinesc* (1688 körül állították össze) névtelen szerzője is: Constantin CANTACUZINO, *Istoria Țării Românești*, ed. critică de Damaschin MIOC, Eugen STĂNESCU, București, Editura Academiei Române, 1991 (Cronicile medievale ale României, 12), 122; *Cronicari munteni*, I, ed. Mihail GREGORIAN, studiu introd. Eugen STĂNESCU, București, Editura pentru Literatură, 1961, 83–84, 227–228, 230–231.

¹³ Dimitrie ONCIUL, *Radul Negru și originile principatului Țării Românești* [1891] = Uő, *Scrieri istorice*, I, ed. Aurelian SACERDOȚEANU, București, Editura Științifică, 1968, 342–343.

¹⁴ Bogdan-Petriceicu HASDEU, *Istoria critică a românilor* [1872], ed. Grigore BRĂNCUȘ, prefață Manole NEAGOE, București, Editura Minerva, 1984, 98.

¹⁵ Laurențiu ȘTEFĂNESCU, Erwin BADER, *Întemeietorul Țării Românești = Puncte de vedere: Istorie I*, București, Editura Scaiul, 1994, 31. Részben Ștefan Andreescu és Ovidiu Pecican is elfogadja ezt a véleményt: PECICAN, *Troia, Veneția, Roma, i. m.*, 188–189; Ștefan ANDREESCU, *Constituirea principatelor românești = O istorie a românilor*, ed. Stéphane FISCHER-GALAȚI, Dinu C. GIURESCU, Ioan-Aurel POP, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română Centrul de Studii Transilvane, 1998, 61.

Negru vajda és a Hunyadiak hollója

Az, hogy Luccari már Havasalföld honfoglalójaként tüntette fel Negru vajdát, azt jelenti, hogy e legendás személyiség a 16. század végére az oklevelek lapjairól a krónikaírók tollára is átvándorolt, és a Tismana kolostor alapítójából országalapítóvá lépett elő. A furcsa csupán az, hogy alakja a 17. század második feléig kizárólag nem román szerzők munkáiban bukkan fel. Népszerűsége azonban gyorsan növekedhetett. Jacques Bongars (1554–1612), aki 1585-ben Konstantinápolyba menet Erdélyből érkezett Havasalföldre, útinaplójában feljegyezte, hogy miután átkelt a Kárpátokon, a Dâmbovița folyó partján egy falu határában látta Negru vajda (*Nigravoda*) kastélyát. Ugyanebben az időben a havasalföldi Mihály vajda udvari krónikása, Teodosie Rudeanu kancellár (megh. 1621) azt jegyezte fel, hogy Mihály vajda a törökök támadása miatt feleségét és fiát, Pătrașcut Szebenbe küldte, ő pedig az erdélyi hadvezérrel, Király Alberttel négyezer lépésnyire az erdélyi szorosoktól a hegyekbe vonult vissza, oda, ahol a hajdani Negru vajda várának romjai találhatóak. A várat a törökök lerombolták, és latinul *Feketevíznek* nevezték („in montium quasi fauces ubi munitae olim arcis Negrawoda, latine Nigra aqua dictae et a turcis olim demolitae”).¹⁶ A helynév alapján nagy a gyanúm, hogy itt utólagos etimologizálásról lehet szó. Szerintem nem biztos, hogy a Bongars és Rudeanu által emlegetett Negrawoda nevezetű váromnak bármi köze is lett volna Negru vajdához. Rudeanu ugyanis megadta a helynév fordítását is: Feketevíz, ami nem más, mint a román–szláv szó (*negru* ’fekete’, *voda* ’víz’) szó szerinti fordítása. Arról lehet szó tehát, hogy a 16. század vége felé egyre nagyobb népszerűségnek örvendő Negru vajdát összefüggésbe hozták az említett helynévvel.

A 17. század közepén Havasalföldön a Negru vajda-ügy új elemmel bővült. A tett elkövetője a görög származású Paiszie (Pantelimon) Ligaridisz (1610–1668) volt. Ligaridisz a 17. századi kalandor egyházi értelmiség tipikus figurája. Rómában és Padovában tanult, majd gázai görögkeleti metropolita lett, de később katolikus papnak is mondta magát. Tanulmányai után a Congregatio de Propaganda Fide azzal a feladattal indította útra mint görög rítusú misszionáriust, hogy próbálja meg rávenni a délkelet-európai

¹⁶ Jacques Bongars elsősorban mint a *Rerum Hungaricarum scriptores varii* (Frankfurt, 1600) szerzője ismert a magyar szakirodalomban, jóllehet 1874-ig kéziratban maradt útinaplójában számos fontos adatot közöl a Kovacsóczy Farkassal és Báthory Zsigmonddal folytatott tárgyalásairól. A napló modern kiadását használtam: *Călători străini despre țările române*, III, ed. Maria HOLBAN, M. M. ALEXANDRESCU, Dersca BULGARU, Paul CERNOVODEANU, București, Editura Științifică, 1971, 154–163; a Negru vajdára vonatkozó rész: 161. Teodosie Rudeanu román nyelven írta meg Mihály vajda tetteit. Ez a kézirat nem maradt fenn. Később a havasalföldi udvarban járt lengyel követ, Andrej Taranowski lefordította lengyelre. Azonban ez a változat sem maradt fenn. Taranowski lengyel szövegét a sziléziai származású Balthasar Walther, aki 1597-ben szintén járt követségben Mihály vajdánál, latinra fordította és 1603-ban Nicolaus REUSNER *Rerum memorabilium in Pannonia c. művében* megjelentette *Brevis rerum a Michaele Moldaviae, Transalpiniae sive Valachicae palatino gestarum descriptio* címmel. Ebből a kiadásból Istvánffy Miklós is átvette a Negru vajda kastélyára vonatkozó részt. Walther szövegének modern kiadása: *Mihai Viteazul în conștiința europeană (Cronicari și istorici străini, secolele XVI–XVIII)*, II, coord. Ion ARDELEANU, Vasile ARIMIA, Gheorghe BONDOC, Mircea MUȘAT, București, Editura Academiei RSR, 1983, 250–286; az idézett hely: 260. Vö. még ISTVÁNFY Miklós, *Historiarum de rebus Ungaricis*, Köln, 1622, 670.

ortodoxokat az unióra. Minduntalan különböző intrikákba bonyolódott és némi fizetség ellenében az irathamisítástól sem riadt vissza. 1646-ban Matei Basarab havasalföldi vajda (uralk. 1632–1654) busás összeg fejében a târgoviștei fejedelmi iskolába hívta tanárnak. Később Vasile Lupu moldvai fejedelem (uralk. 1634–1653) Jászvásárba csábította.¹⁷ Főművét, a *Hriszmologiont* Havasalföldön fejezte be 1656-ban. A kéziratban maradt mű az akkor Nyugat-Európában is nagy népszerűségnek örvendő profetikus irodalom terméke. Ligaridisz azonban nyugat-európai kortársaitól (elsősorban Mikulaš Drabíktól és Comeniustól) eltérően nem a Habsburg, hanem az Oszmán Birodalom bukását, valamint a román fejedelmek eljövendő bizánci császárságát jósolgatta.¹⁸

Ligaridisznál a főszereplő nem Negru vajda, hanem egy bizonyos Vlahul Munteanu, aki nem Erdélyből, hanem Pannoniából kivándorolva alapított országot és fővárost Câmpulungnál. Vlahul a magyar király gyermeke volt. Amikor anyjával a királyhoz tartott, hogy az fiaként elismerje őt, egy folyó partján elaludtak, és egy holló elrabolta Vlahultól azt a gyűrűt, melyet Vlahul anyja a magyar királytól kapott. Vlahul azonban ijával lelőtte a hollót és visszaszerezte a gyűrűt. Ligaridisz szerint ezért szerepel a holló Havasalföld címerében. Egy másik, Ligaridisz által elmesélt történet szerint Vlahul Munteanu akkor lőtte le a hollót, mikor társaival együtt száműzték őt Rómából, és épp az új hazája felé tartott. Felesége zsebkendőjét mosta a patakban, amikor a holló elrabolta tőle a gyűrűt. A történet harmadik változata a legfurcsább. Eszerint Bizánc legendás alapítója, Byzász király épp áldozatot mutatott be az isteneknek, amikor egy holló csapott le és elrabolt egy darabot az áldozati állatból, majd egyenesen a Boszporusz hegyfokára repült vele. De mit ad Isten, a Rómából száműzött Vlahul Munteanu épp arra járt, és az ő feleségétől is elrabolta ugyanaz a holló az aranygyűrűjét. Ezt Vlahul és társai jó jelnek vélték, ezért került a holló Havasalföld címerébe.¹⁹

Ligaridisz az első, aki Havasalföld megalapítóját kapcsolatba hozta az ország címerében szereplő hollóval, és heraldikai legendaként a holló és a gyűrű a magyar irodalmi és történeti hagyományban oly jól ismert, a Hunyadi-családra alkalmazott meséjét mondta el. A legenda ősforrása természetesen Bonfini, habár már jóval az olasz krónikás Mátyás udvarába való érkezése (1486 ősze) előtt a gyűrűt csőrében tartó holló ott szerepelt a

¹⁷ Francisc PALL, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople*, Balcania, 8(1945), 76–77.

¹⁸ Egy másik tipikus román kalandor-értelmiségi, Nicolae Milescu később Ligaridisz *Hriszmologionját* orosz nyelvre is átdolgozta, ezúttal természetesen az orosz cárnak szánva a konstantinápolyi császári trónt. Ligaridisz Milescu 1667-ben Párizsban megjelent teológiai művébe (*Enchiridion sive stella orientalis*) is írt egy fejezetet. (Émile LEGRAND, *Bibliographie hellénique, ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs aux dix-septième siècle* [1894], XII, Paris, 1969, 248–249.) A *Hriszmologion* egyetlen fellelhető kézírata ma a Román Akadémiai Könyvtár kézírattárában található Bukarestben: Biblioteca Academiei Române București, Colectii Speciale, ms. gr. 386. A Negru vajdára vonatkozó részeket Gheorghe I. Brătianu Alexandru ELIAN fordításában közölte: Gheorghe I. BRĂTIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* [1945], ed. îngr. Valeriu RĂPEANU, București, Editura Eminescu, 1980, 253–254.

¹⁹ BRĂTIANU, *i. m.*, 253–254.

Hunyadiak címerében.²⁰ A címerben szereplő holló felkeltette a (főként olasz) humanisták érdeklődését is. Kulcsár Péter kimutatta, hogy a Corvinus-legendát valójában Petrus Ransanus találta ki még 1453-ban (az *Annales* Corvinus [értsd Hunyadi] János fejezetében), minden bizonnyal „egy könnyed, talán kicsit szándékolt melléfogás” eredményeképp. Mindössze annyi történt, hogy Ransanus Temeskubin, régebben Keve vagy Kubin (ma Kovin, Szerbia) latin nevébe (*Covinum–Covinwm*) belehallotta vagy -olvasta a *Corvinum* szót. Kevéhez egyébként valóban volt köze Hunyadi Jánosnak, hisz ifjúkorában a városka környékén harcolt, sőt Kulcsár Péter szerint még az is lehetséges, hogy ott is született.²¹ Ransanus nyilván úgy gondolta, az analógiás humanista módszer alapján, hogy a családi címerben szereplő hollónak kapcsolatban kell állnia *Corvinum–Covinum* helységgel, valamint a Liviusnál olvasható történettel: az ókori Rómában a Valerius család (gens Valeria) szintén a Corvinus melléknevet viselte, állítólag azért, mert amikor Marcus Valerius egy gall harcossal tusakodott, egy holló szállt a gall sisakjára, majd körmeivel és csőrével elkezdte marcangolni azt. Így Valerius került ki győztesen az összecsapásból.²² Ransanus egyébként szeretett játszadozni a nevekkel és félrehallani azokat. Épp az *Annales* fent említett Hunyadi János fejezetében (*Ioannis Blanci patria, genus, virtus*) értekezett Havasalföld (Valachia) elnevezéséről, azt állítván, hogy a Valachia alak egy Flaccus nevezetű római hadvezérre vezethető vissza: „Oláhországot [Vlachia] pedig a köznép által rosszul kiejtett szóval nevezik, mert először Flaccianak mondták, P. Flaccusról, arról a római emberről, aki ott kolóniát alapított, majd az idő előrehaladtával odaseregelve a szomszédok, akik a rómaiak nyelvén nem tudtak beszélni, Flaccia helyett Valachiát ejtettek, aztán annyira győzött a köznép makacs ostobasága, hogy még a rómaiak utódainál is a terület megromlott neve maradt fenn mindmáig.”²³ A románok természetesen a Flaccus-féle római telepések leszármazottai, így maga Hunyadi János is, nem véletlenül mondják a magyarok, hogy Valachia mellett fekszik a Corvina nevű sziget, melynek alapítói Flaccus idejében a Corvinusok voltak. Ransanus nem árulta el, hogy mi alapján állította fel elméletét, ezért csak gyanítani tudom, hogy Ovidius egyik episztolája lehetett a forrás, ugyanis ebben a Tomisba száműzött költő

²⁰ A gyűrű nagyon gyakran használt jelkép volt a reneszánszkori családok emblematikájában. Paola di Pietro Lombardi szerint használták a ferrarai Esték, különösen I. Ercole, a firenzei Mediciek, a mantovai Gonzagák, a milánói Sforzák, valamint a riminii Malatesták is. „Mátyáshoz a gyémántgyűrű – írja – csaknem bizonyosan az Estékkel és a Ferrarával fennálló kulturális kapcsolatok, s különösen az I. Ercoléhoz fűződő rokonság révén jutott el.” (Paola DI PIETRO LOMBARDI, *Mátyás emblémái = A holló jegyében: Fejezetek a Corvinák történetéből*, szerk. MONOK István, Bp., Corvina Kiadó–OSZK, 2004, 161.)

²¹ KULCSÁR Péter, *A Corvinus-legenda = Mátyás király*, szerk. BARTA Gábor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990, 21, 23, 26.

²² Titus LIVIUS, *A római nép története a város alapításától*, VII, 26, ford. MURAKÖZY Gyula, Bp., 1963.

²³ Ransanus szövegét KULCSÁR Péter fordításában lásd: *Humanista történetírók*, vál., jegyz. KULCSÁR Péter, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977 (Magyar Remekírók), 47. Ez a hasonlósági elven alapuló etimológizálás kedvelt módszere volt Ransanusnak. Az *Epithomában* Pannonia nevét hol a latin *panisszal*, hol a görög isten, *Pan* nevével, hol az athéni királlyal, *Pandionnal* hozta összefüggésbe. Sopron elnevezését a római Semproniusoktól, Pozsonyét pedig a Pisóktól származtatta. Petrus RANSANUS, *A magyarok történetének rövid foglalata*, ford. GALÁNTAI Erzsébet, SZ. BLAZOVICH László, Bp., Osiris Kiadó, 1999 (Millenniumi Magyar Történelem: Források), 40–41, 203.

arról ír, hogy míg Flaccus volt a provincia vezére, addig békét tudott teremteni a Duna-parti vad vidéken. És ha már a Corvinusoknál tartunk, a párhuzam felállítását talán az is segítette, hogy Ovidius Messala Corvinus köréhez tartozott, aki i. e. 3-ban valóban római consul volt, majd később pedig épp Pannonia és Dalmatia proconsulja:

Graecinusom, míg Flaccus volt a provincia élén,
Hister partja szelíd volt vezetése alatt,
biztos békében volt akkor Mysia népe,
rettegték a géták karjait és nyilait
és kirabolt Troesmis várát is visszaszerezte,
vad vértől pirosult végig a Dánubius.²⁴

Ransanus Corvinus-elmélete csak lassan terjedt. Az *Annales*ből mindössze egyetlen példány maradt fenn, mely a mai napig kiadatlan. Aeneas Sylvius Piccolomini átvette 1458-ban Ransanustól a Flaccus–Valachia ötletet, de a Corvinusokról szóló fejtegetéseket nem. Bartholomeus Fontius és Ludovicus Carbo voltak az elsők, akik az 1470-es évek elején Mathias Corvinusnak nevezték Mátyást, és azt hangoztatták, hogy a magyar király római vérből született. Ezzel szemben „a Corvinus nevet magyar ember sem Hunyadi Jánosra, sem Mátyásra nem alkalmazta soha, mármint Mátyás halála előtt nem” – írja Kulcsár Péter, ahogy maga Mátyás sem titulálta saját magát Corvinusnak soha.²⁵

1485-ben mégis újabb lendületet kapott a Corvinus-ügy, amikor Mátyás törvénytelen fia, János herceg, akit immár maga Mátyás is nyíltan Corvinus Jánosnak nevezett, Bianca Sforzával tervezett házassága napirendre került. Mátyás, aki mindig büszke volt arra, hogy nem ősei, hanem saját munkája, ambíciója és érdemei alapján alacsony sorból küzdött fel magát a magyar trónig, valószínűleg a sikeres házasság érdekében fogadta el a római származás tanát. János esetében, a leendő házasság reményében, a minél előkelőbb családfa komoly előnyt jelenthetett. Kulcsár Péter azonban egyúttal azt is jelezte, hogy a Corvinus-legenda legfőbb hívei a Beatrix királyné körül forgoló olaszok voltak, aki viszont heves utálattal övezte mostohafiát, és mindent meg is tett azért, hogy a tervezett házasságot megghiúsítsa, ami sikerült is a királynénak, hisz Bianca 1493-ban Habsburg Miksa felesége lett. Teljesen egyetértek Kulcsár Péterrel abban, hogy a reneszánsz udvari intrikák labirintusaiban még a korabeli beavatott bennfenteseknek sem

²⁴ „Praefuit his Graecine, locis modo Flaccus, et illo / Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit. / Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli / Hic arcu fisos terruit ense Getas. / Hic raptam Troesmin celeri virtute recipit, / Infectique fero sanguine Danuvium.” (*Epistulae ex Ponto*, IV, 9.) A magyar fordítás: Publius OVIDIUS NASO, *Levelek Pontusból*, ford., jegyz., utószó KARTAL Zsuzsa, Bp., Európa Könyvkiadó, 1991, 116, 141. Pomponius Flaccus, Graecinus (őhozzá írta Ovidius a 9. levelet) öccse, i. sz. 15–16-ban Moesia provincia kormányzója volt. Lásd Selatie Edgar STOUT, *The Governors of Moesia*, Princeton, 1910, 4. Ransanus is erre a Flaccusra gondolhatott, ha kitette elé a P. (Pomponius) praenomen.

²⁵ KULCSÁR, *A Corvinus-legenda*, i. m., 28.

sikerült mindig eligazodniuk, ezért aztán ma már szinte lehetetlen megfejteni, hogy mi is történt ez ügyben valójában.²⁶

Érdeemes végigkövetni azt is, hogy a címerből hogyan kerül be a holló és a gyűrű az irodalmi közbeszédbe, és hogyan születik meg a később Negru vajdára is alkalmazott holló és gyűrű legendája. Janus Pannoniusnál a holló még csak azon örvend, hogy Mátyást királlyá választották, és büszke arra, hogy ő lehet a Hunyadiak címerállata.

Mátyás Magyarország királyává választása

Hogy Magyarország trónján megpillantja a holló
Mátyást, örvend, s így károg az ősi madár:
Én, akit atyjának lobogóin vittek a harcba,
Átadnám örömet már a helyem, s ha talán
Én lehetek Mátyás zászlója s címere éke,
Több lesz mindennél és becsesebb ez a kegy.

Én itt még nem látok semmi szimbolikát, semmi bonfinis–heltais anekdota-kezdeményt.²⁷ A Corvinus-találmányhoz hasonlóan ebben is az olasz humanisták voltak a kezdeményezők. Náluk azonban vagy elvont, tudálékos, asztrológikus szimbólumrendszerben, vagy pedig konkrét hadi és/vagy politikai események allegóriájaként jelenik meg a holló és a gyűrű. Az első, aki ebben élen járt, és némiképp hatott rá Janus Pannonius is, Callimachus Experiens, más néven Filippo Buonaccorsi volt. Habár Callimachus mindennek, amit leírt Mátyás királyról, leírta az ellenkezőjét is, mégis 1483–1484 között a budai diplomáciai útja alkalmával megírt hat epigrammájában kifejezetten a magyar király pártján állt. Szörényi László már részletesen és ötletesen elemezte ezeket a verseket, ezért az alábbiakban csak a témám szempontjából fontosabb mozzanatokat emelem ki belőlük. A *Mátyás király gyémántja és a császári sas* (*De adamante Mathie regis et aquila cesarea*) című epigrammában Mátyás gyémántgyűrű képében áll ellen az öreg, gyenge sas (*aquila imbecilli*, értsd III. Frigyes császár) erőtlen csipkelődéseinek. A másik három epigramma (*De eiusdem*, *De corvo Mathie regis et aquila cesarea*, *De adamante*, *corvo et enulo Mathie regis*) ugyanezt a témát járja körül. A *De corvo Mathie regis et aquila cesareá*ban már nemcsak politikai, hanem mitológiai allegóriát is találunk: a holló mint Apolló szent madara jóstehetséggel bír, és jóslataival megnyugtatja az embereket, ezzel szemben a sas (Jupiter madara) csak a nyugtalanságot, a háborút és a szerencsétlenséget jelzi. A versben rejlő bonyolultabb asztrológiai allegóriát Kardos Tibor fejtette meg. Erre most részletesen nem térek ki, csak annyit jegyzek meg, hogy

²⁶ KULCSÁR, *A Corvinus-legenda*, i. m., 32–35. Az *Annales* szóban forgó fejezete magyarul KULCSÁR Péter fordításában: RANSANUS, i. m., 161–169.

²⁷ JANUS PANNONIUS *Munkái latinul és magyarul*, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1972, 194–195. Janus Mátyás-verseiről: PAJORIN Klára, *Janus Pannonius és Mars Hungaricus = Klaniczay-émlékkönyv: Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet–Balassi Kiadó, 1994, 57–72.

annak is politikai mondanivalója van: egyrészt Mátyás ne háborúzzon III. Frigyessel, mert az ügyis öreg és hamarosan meghal, másrészt Mátyás szabadítsa ki a rodoszi lovagok fogságában lévő török trónkövetelőt, Dzsem herceget, és ezután indítson hadjáratot a szultán ellen.²⁸ Callimachusnak kedvelt témája volt tehát a két Hunyadi-féle alapszimbólum, a holló és a gyűrű allegorikus megverselése, de még csak utalást se találunk arra, hogy ezeknek bármi közük lett volna Hunyadi János csodás születéséhez és későbbi kalandjához.

Callimachus után, valamikor 1487. augusztus 7-e és 1488 áprilisa között írta meg a pápai kancellária írnoka, Alexander Cortesius (Alessandro Tommaso Cortese) a *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis* című panegyricusát. Tudomásom szerint Cortesius nem járt Magyarországon, ismeretei tehát csak közvetve lehettek Mátyásról és a Hunyadiakról. Művét is inkább a pápa, semmint Mátyás megbízásából írta, mert a panegyricusszal valójában a Vatikán céljait szolgálta, mely arra akarta rávenni Mátyást, hogy a magyar királynak hűséget fogadó Anconát Mátyás szolgáltassa ki a pápai udvarnak. Cortesius hollós története áll legközelebb a Bonfini- és Heltai-féle meséhez. Ennek ellenére a különbségek olyan nagyok, hogy szerintem Heltai nem Cortesiustól vette az alapötletet. A Heltai-féle történet sokkal populárisabb, folklorisztikusabb, inkább egy népmeseivé vált vándormotívum feldolgozásának tűnik, amit az is megerősít, hogy Heltai szerint a történetet a Hunyadi Jánossal harcoló katonák mesélték. Cortesius tudós hagyományt dolgozott fel, amikor a hollót az istenek hírnökeként ábrázolta, aki megjósolja a jövőt (ahogy Callimachusnál is): a Mátyás királyt méhében hordó Erzsébet (Elisa) elfáradván, pihenőre tért egy árnyékos helyen, amikor egy holló látogatta meg és egy drágakövel ékesített gyűrűt ejtett az ölébe, arra figyelmeztetve így, hogy Isten kiválasztottját hordja a szíve alatt.²⁹ Miután Erzsébet ezt észrevette, könnyörögni kezdett a hollóhoz. Erzsébet imáját Isten meg is hallgatja, aki a Szűzanyához intéz egy beszédet, melyet természetesen Erzsébet is hall. A beszéd lényege az, hogy a bűnös emberiség, főként amiatt, hogy teret engedett a hitetlen törökök terjeszkedésének, jócskán megérdemelné Isten részéről a büntetést, de a születendő Hunyadi érdemei miatt Isten mégis

²⁸ Callimachus epigrammáit kiadta és keletkezéstörténetüket tisztázta HUSZTI József, *Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz*, Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, 24(1927)/11. Elemzésüket lásd KARDOS Tibor, *Callimachus: Tanulmány Mátyás király államrezonjáról*, Pécs, 1931; SZÖRÉNYI László, *Az epikureus premachiavellista és Mátyás király udvara: Callimachus Experiens* = Uő, *Philologica Hungarolatina: Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomból*, Bp., Kortárs Kiadó, 2002, 38–50. Callimachusról lásd még Uő, *Callimaco Esperiente e la corte di re Mattia* = *Callimaco Esperiente poeta e politico del '400*, a cura di Gian Carlo GARFAGNINI, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 1987, 105–119.

²⁹ Alexander CORTESIUS, *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis*, kiad. Iosephus FÖGEL, Lipsiae, 1934 (BSMRAe), 4–5. A vers részletes elemzését lásd SZÖRÉNYI László, *Panegyricus és eposz: Zrínyi és Cortesius* = Uő, *Humok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., Amfi-pressz Kiadó, 1993, 23–32. Vö. még PAJORIN Klára, *Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére* = *Hunyadi Mátyás: Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, szerk. RÁZSÓ Gyula, V. MOLNÁR László, Bp., Zrínyi Kiadó, 1990, 353; Florio BANFI, *Alessandro Tommaso Cortese glorificatore di Mattia Corvino re d'Ungheria*, Archivio Storico per la Dalmazia, 12(1937), 140–160.

eltekint az emberiség elpusztításától.³⁰ A Cortesius-féle történet leginkább a Szent Jeromos által megírt és a 16. század elején az Érdy-kódexben már magyarul is olvasható legendára hasonlít: ahogy Első Remete Szent Pált egy holló táplálta a pusztában, minden nap leejtve neki egy cipót, úgy viszi Erzsébetnek is a holló a gyűrűt, jelezve ezzel, hogy Isten kiválasztottját hordja szíve alatt.

Érdeemes megvizsgálni, milyen szövegkörnyezetben hozta elő Bonfini a holló és a gyűrű legendáját. Mátyás származásáról legrészletesebben a magyar korona megszerzéséért indított manőverek leírásának kezdetén számolt be. Eszerint Frigyes császár nem tartotta sokra „az ingadozó trónon ülő fiatalembert”, elsősorban „Mátyás nemzetiségének alacsony és ismeretlen volta” miatt. Ezért abban bízott, hogy „az idegen nemzetből, oláh apától született ifjú semmiképpen sem uralkodhat sokáig az atyafiságukkal, barátaikkal, vagyonukkal kiváló legnemesebb arisztokraták közt.”³¹ Bonfini sorai azt bizonyítják, hogy létezett egy Mátyás-ellenes lejárató kampány, mely szélteben-hosszában híresztelte Mátyás alacsony származását és idegen voltát: „jól tudta, hogy ellenfelei lenézik alantas származását; szélteben beszélnek, hogy oláh nemből született; egyesek korcsnak mondják, akit különböző nevű szülők hoztak a világra; elsősorban az innenső Magyarország főurai mondogatták, hogy nem kell túrni az oláh királyocskát.”³² E rágalmak visszautasítására vezette vissza Bonfini Mátyás családfáját egészen a római Corvinusokig. Egyébként Bonfini semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy Hunyadi János „az oláh But” fia volt és Corvinum faluban látta meg a napvilágot. Hosszú levezetésében, melyben arról számol be, hogy miként jutottak el a Valerius Corvinusok Pannoniába, Dalmatiába és Daciába, csodálattal adózik az íjásztudásukról híres oláhoknak, akik „a barbárok közé sülyvedve is” nagyon vigyáztak arra, hogy el ne veszítsék a latin nyelvet, hisz „mintha nem is annyira életükért, mint nyelvük épségéért küzdöttek volna.”³³ Sőt Bonfini szerint nemcsak Horvátország (Corvinus > Croatia > Croatia), hanem Havasalföld (Valachia) elnevezése is a Corvinusokra vezethető vissza. Havasalföld esetében a dalmáciai Diocletianus leánya, Valeria (akit Galerius császár jegyzett el) a névadó, mert a dalmaták Valeriát a saját nyelvükön Valachiának nevezték.³⁴

A Mátyást lejárató kampány része volt a holló és a gyűrű meséjének Mátyás apjára, Hunyadi Jánosra való alkalmazása is. Bonfini pontosan megnevezte a forrást is: a magyarokkal szemben ellenséges németek a néhai Cillei gróf segítségével agyalták ki a következő szellemes mesét: „Azt mondják, hogy az Erdélyben tartózkodó Zsigmond összefeküdt egy nemes oláh intelligens és bájos lányával, három hónap múlva megtudta, hogy az teherbe esett tőle, fényesen megajándékozta és emlékeztetőül egy gyűrűt hagyott nála, utasította, hogy szülöttjét gondosan táplálja, nevelje, s ha fölcseperedett, küldje el

³⁰ A koncepció egyébként némileg módosítva a *Szigeti veszedelemben* köszön majd vissza. Minderről lásd SZÖRÉNYI, *Panegyricus...*, i. m., 26–27.

³¹ Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 3, 9, 185–190.

³² BONFINI, i. m., 3, 9, 290.

³³ BONFINI, i. m., 3, 9, 283–284.

³⁴ BONFINI, i. m., 3, 9, 255–260; 3, 9, 281–282.

hozzá a jellel, a kisasszony aztán esetét fölfedve gazdag hozományával hozzáment egy nemes oláhhoz, aki a mórning bőségére, meg a becstelenség nagybecsű voltára tekintve szívesen fogadta a lány ajánlatát; ez a maga idején csinos és formás fiúcskát szült, akit Jánosnak nevezett el; midőn a kised anyja ölében feküdt, odaröppent egy holló és a jelül adott gyűrűt felragadta; az asszony nagy ijedtségében gyorsan megkérte a férjét, hogy vegye üldözőbe a hollót [...] erre a férfi nyilával megsebesítette a hollót, és a gyűrűt máris visszavette; később a feltűnő szépségű ifjú János az anyja tanácsára elment Zsigmondhoz, és felmutatta a gyűrűt; a király ráismert, és birtokokkal, falvakkal bőségesen megadományozta őt.” Bonfini természetesen rosszindulatú koholmányának tartotta a fenti történetet, és sietve le is szögezte: „Ki kételkedne abban, hogy ha ez a mese igaz volna, a könnyelműen pazarló Zsigmond császár nem földdel, hanem országgal ajándékozta volna meg őt, hiszen fiúgyermek nem volt. Akik efféléket fecsegték, azokat a féltékenység tartotta vissza az ősi származás elismerésétől, mivel az ifjú uralmát nem bírták elviselni.”³⁵

Nos, úgy gondolom, a fentiek alapján nyilvánvaló, hogy Bonfini ezzel a mesével nem heraldikai mítoszt teremtett, hanem épp ellenkezőleg: egy rosszízű propagandát szeretett volna vele hatástalanítani. Egyvalami biztos: Mátyás, valamint János herceg római származásának tanát az itáliai humanisták nem a magyar, hanem az olasz közvélemény meggyőzése érdekében propagálták. A fentiek alapján gyanítható, hogy maga Mátyás sem lelkesedhetett érte. Lehet, hogy a holló és a gyűrű meséje épp a Corvinus-legenda ellensúlyozására született magyar környezetben, annak igazolására hogy Hunyadi János, még ha törvénytelenül is, de királyi vérből származik. Heltai Gáspár tudósítása alapján mindenestre arra következtethetünk, hogy a magyarok a holló és a gyűrű legendájában hittek, és Bonfini genealógiai bűvészkedéseit mesének tartották: „Itt e helyen szólanom kell az Hunyadi Jánosnak eredetiről, és nemzetségéről: nem az Bonfinius mesternek írása szerint, hanem az igaz história szerint, melyet hallottuk azoktól, kiknek atyjok szolgálta régen az Hunyadi Jánost, és sok ütközetben forogtanak véle. Mert az olasz Bonfinius kedvesködni akarván Mátyás királynak, a rómaiaktól hozá alá az ő eredetét, és olaszt csinál belőle; de a dolog nem úgy vagyon: hanem mint ebben ez írásban megtalálod írván, így higgyed az históriát igaznak lönni.”³⁶ A történet tehát közvetlenül Hunyadi János köréből származott. Heltai Gáspár igazi novellát kerekített az esetből: néven nevezett szereplőkkel, fordultatos cselekménnyel, pergő párbeszédekkel. Megtudjuk Hunyadi János anyjának is a nevét: egy bizonyos Morzsina nemzetről való nemes bojárleány. Az apa neve Vojk Buthi (ezt Bonfini is így tudta), akinek halála után az időközben megszű-

³⁵ BONFINI, *i. m.*, 3, 9, 290–295.

³⁶ HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól* [1575] = HELTAI Gáspár és BORNEMISZA Péter *Művei*, vál., kiad., jegyz. NEMESKÜRTY István, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, 442. Később a magyar írástudók a két hagyományt zökkenőmentesen összeegyeztették. Marsili egyik legfőbb forrásként használt magyar szerzője, Szentiványi Márton 1699-ben már azt írta, hogy Hunyadi János az erdélyi románok között született a római Corvinus család leszármazottjaként: „Joannes quoque Hunniades inter valachos Transylvaniae natus, ex Corvina romana familia, ortum se ducere gloriabatur.” (Martinus SZENTIVÁNYI, *Dissertatio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae*, Nagyszombat, 1699, 40.)

letett Jankulát Morzsina Erzsébet testvérével, Morzsina Gáspárral vitte fel a budai várba Zsigmond királyhoz. A történetben a testvér az (és nem a férj, mint Bonfiniál), aki lenyilazza a hollót.³⁷

A holló és a román Corvinusok

Ligardisz bizonytalan kísérletezései után a 17. század leghíresebb moldvai krónikaírója, Miron Costin (1633–1691) formálta koherens történeté Negru vajda származáslegendáját. Ez hasonlít egyébként leginkább a Bonfini-féle történethez. A későbbiekben látni fogjuk, hogy nem érdektelen az a körülmény sem, hogy Costin csak a két lengyel nyelven írt krónikájában foglalkozott Negru vajdával, románul írt műveiben viszont seholy sem tért ki rá. A *Chronika ziem moldawskich y multanskich* (1677), valamint a históriás ének formájában írt *Historia polskimi rytмами o Woloskiey Ziemi i Moltanskiey* (1684) az első olyan művek a román történeti irodalomban, melyeket román szerző a külföldi (jelen esetben lengyel) közvélemény meggyőzése céljából írt, középpontban természetesen a románok római eredetének a hangsúlyozásával. A holló és a gyűrű legendája mindkét krónikában megtalálható: „Egyszer, még mikor Erdély a magyar királyok birtoka volt, az erdélyi fejedelem szeretője lett egy Fogarasban (ahová a románok épp a tatárok elől húzódtak vissza) élő gyönyörű román hajadon. Amikor a hajadon előállt a fejedelemnek azzal, hogy gyereket vár tőle, az hazaküldte a lányt a szüleihez és

³⁷ A Morzsina család után a 18. században lelkes nyomozás indult. Cornides Dániel 1781-ben arra kérte Gheorghe Șincai, hogy járjon utána: létezik-e még ez a család valahol Hátszeg környékén. Șincai válaszeveleléből (Balázsfalva, 1781. augusztus 23.) az derül ki, hogy Hátszegen valóban volt Morzsina család, de azt most románul Csintsiseni, magyarul pedig Csónakosnak nevezik. Șincai szerint Hadik András állítólag látta is Mátyás kiváltságlevelét, melyben mindennemű adó megfizetése alól felmentette a családot a magyar király. Később Nagy Iván már azt is tudni vélte, hogy a Morzsina-leány Erzsébet volt, aki másodszor Csolnokosi Jarislóhoz ment feleségül, így a holló és a gyűrű meséje a Cholnoky család legendáriumába is bekerült. Ugyanakkor Elekes Lajos, aki az egyik legjobb tanulmányt írta eddig a Hunyadi család eredete körül folyó vitáról, azt állította, hogy a Morzsina-elmélet gyenge lábakon áll, mert a család csak a Hunyadiak után bukkan fel Szörény vármegyében: az első adat egy bizonyos Morzsina Ferencről 1544-ből való. Létezett viszont egy Marzsina nevezetű helység Krassó-Szörény vármegyében már a 14. században, mely egyébként a Kárpátokon inneni legrégebbi román települések egyike. A községet 1484-ben Mátyás király Gerlistyei Jakabnak adományozta, majd az később visszakerült a király fiához, Corvin Jánoshoz. Heltai minden bizonnyal e relációk alapján tette meg Marzsina Erzsébetet Hunyadi János anyjának. Cornides és Șincai levelezését lásd VERESS Endre, *Note și scrisori șincaiene*, *Analele Academiei Române: Memoriile Secțiunii Literare*, Seria III, 1927, 479–480. Vö. még KÓPECZI Béla, *Nemzetképzés és a XIX. századi román irodalom magyarságképe*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1995, 79–80. Nagy Iván elsősorban Teleki József alapján dolgozott: TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, I, Pest, 1852, 26–27. Morzsina-ról és Morzsina Ferencről lásd PESTY Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, Bp., 1878, I, 471; II, 306; CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, Bp., 1902, 207–211. Elekes véleménye a Morzsinaiakról: ELEKES Lajos, *A Hunyadi-kérdés = Mátyás király: Emlékkönyv születésének ötszázadik évfordulójára*, I, szerk. LUKINICH Imre, Bp., [1940], 34. Vö. még ENGEL Pál, *Hunyadi pályakezdése = Nobilimea românească din Transilvania – Az erdélyi román nemesség*, szerk. Marius DIACONESCU, bev. Ioan DRĂGAN, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, 91–109.

egy gyűrűt ajándékozott neki, mondván: ez az én hűségem jele. Ha megszületik a gyermek és fiú lesz, ezzel a gyűrűvel együtt hozd el hozzám, és én tudni fogom, hogy ő az én fiam. Mikor megszületett a gyermek, a lány elmesélte fiútestvérének a gyűrű történetét, aki nyomban útnak indította őket a fejedelemhez. Útközben megálltak pihenni. A gyermek a gyűrűvel játszott. Egy holló lecsapott, elrabolta a gyermektől a gyűrűt és lenyelte. A fiútestvér azonban vette az íját és lelőtte a hollót. Mikor megérkeztek a fejedelemhez, felvágta a holló hasát, és a fejedelem felismerte a gyűrűt. A fiút a fejedelem nyomban Hátszeg vajdájává nevezte ki és kiváltságokat adott számára. A gyermek, miután felnőtt, Dragoșhoz hasonlóan, kivezette népét a hegyek közül az új hazába, Havasalföldre.”³⁸

Miért alkalmazta Miron Costin a 17. század második felében a lengyel olvasóközönség számára készült művében a Hunyadiak családi legendáját Negru vajdára? Milyen forrásból ismerte a holló és a gyűrű legendáját? Mi köze lehetett a Hunyadiaknak a havasalföldi honalapítóhoz? Külön érdekessége az egész kérdéskörnek, hogy Negru vajda alakjának feltűnésével párhuzamosan jelent meg egyes román vajdák Corvinus-rokonságának a hangoztatása a moldvai és a havasalföldi fejedelmi udvarokban. Egy másik tanulmányomban már részletesen szoltam a román Corvinusokról, ezért az alábbiakban csak röviden szeretném összefoglalni a már leírtakat.³⁹

Az első román fejedeleme, aki a Corvinusokkal (értsd: Hunyadiak) való rokonságát hangsúlyozta, Petru Șchiopul volt, aki háromszor is uralkodott Moldva trónján (1574–1577, 1578–1579, 1582–1591). Șchiopul Mihnea cel Rău (1508–1510) havasalföldi vajda unokájaként a Mihnea család tagja volt. Végleges trónfosztása után, 1591-től a tiroli Bolzanóban élt száműzetésben. Itt halt meg és temették is el 1594-ben a ferencesek templomában. Sírján a következő felirat olvasható: *Ioanni Petro, voivodae Moldaviae ex Corvina Mihnistarum, Valachiae principum, regia familia* („Isten kegyelméből Moldva vajdája Péter, a Mihneák királyi Corvinus családjából, melyből a havasalföldi fejedelmek is származnak”). Șchiopul egyik rokona, II. Mihnea havasalföldi vajda (1577–1583, 1585–1591) nagynénje, Marietta Vallarga Adorno által a muranói Szent Máté templomban emeltetett oltáron a következő felirat olvasható: *Mihnas ex Corvina regia familia* („Mihnea, a Corvinusok királyi családjából való”).⁴⁰ A Mihnea család egy másik tagja, Radu Mihnea (uralk. 1601–1602, 1611–1616, 1620–1623) néhány levelében szintén Corvinusnak nevezte magát: *Radulius Michno Corvinus Dei gratia Terrarum Moldaviae ac Valachiae Transalpinae dominus*. Az akció sikeres is volt: 1623. május 15-i levelét XV. Gergely pápa *Dilecto filio nobili viro Radulio Mihno Corvino Valachiae principis* címezte. A levélben a pápa a Havasalföldre készülő Andrea Bogoslavić minorita

³⁸ Miron COSTIN, *Cronica polonă* = Uő, *Opere*, I–II, ed. critică de P. P. PANAITESCU, București, Editura pentru Literatură, 1965, 228–229, 262–263.

³⁹ NAGY Levente, *Drakula és a román Corvinusok*, Világtörténet, 2010. ősz–tél, 20–28.

⁴⁰ Tudor TEOTEI, Ion TODERAȘCU, *Moldova în ultimul sfert al secolului al XVI-lea = Istoria românilor*, IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, red. Ștefan ȘTEFĂNESCU, Camil MUREȘANU, Tudor TEOTEI, București, Editura Enciclopedică, 2001, 477–478; Pavel CHIHAIA, *De la Negru Vodă la Neagoie Basarab: Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, Editura Academiei RSR, 1976, 122–123.

szerzetest ajánlotta Radu Mihnea figyelmébe, és tényként kezelte, hogy a vajda a Corvinusok családjából származik: „Scimus enim, quae sit in istis provinciis tui nominis autoritas, cuius Principatus cum Corvinae gentis haereditas esse debuerit, bellicae fortitudines tuae proemium fuit.” Bogoslavić a Havasalföldről készült jelentésében következetesen *principe Radulio Mihno Corvinónak* nevezte a vajdát, egy másik ferences szerzeteshez, Paolo Bonicinhoz hasonlóan, aki Moldvában találkozott *Radulio Corvinóval*.⁴¹ Egy évvel később három Lengyelországba küldött levelét a következőképpen írta alá Radu Mihnea: *Radul Michno Corvin, z bożej laski gospodar i wojewoda ziemi Moldawskiej i Multańskiej*, azaz „Radu Mihnea Corvin, Moldva és Havasalföld vajdája és uralkodója”.⁴²

A Corvinus-rokonság hangsúlyozásával párhuzamosan alakult át a havasalföldi heraldika is. Az önálló államiság kialakulása után (14. század) az ország egyik legfontosabb címerállata a Balkán-félsziget tipikus madara, a barátkeselyű (*aegyptius monachus*) lett. Már a legkorábbi címereken és pecséteken szerepel – pl. Mircea cel Bătrân (1386–1418) 1390. évi pecsétjén – és mindig egy keresztet tart a csőrében (*1. ábra*).⁴³

1. ábra
Mircea cel Bătrân pecsétje 1390-ből⁴⁴

2. ábra
Radu cel Mare pecsétje 1497-ből⁴⁵

⁴¹ XV. Gergely pápa levelét (1623. május 15.) közli Exodiu HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII (1376–1650), Bucuresci, 1894, 404–405. Bogoslavić szerint a vajda ugyan a görögkeleti vallást követi, de titokban katolikus. Bogoslavić 1623. évi jelentését lásd Gheorghe CĂLINESCU, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, *Diplomatarium Italicum*, 1930, II, 328.

⁴² Ștefan ANDREESCU, *Restitutio Daciae*, II, *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601–1659*, București, Editura Albatros, 1989, 41; Pavel CHIHAIA, *Arta medievală*, II, *Învățătură și mituri în Țara Românească*, București, Editura Albatros, 1998, 247. Radu lengyel nyelvű leveleit (1624. július 15., 1624. október 26.) Toma Zamoyski kijevei vajdához, valamint Stanisław Koniecpolski lengyel hetmanhoz (1624. szeptember 13.) Ioan Bogdan adta ki: *Documente privitoare la istoria românilor: Urmare la colecțiunea lui Exodiu Hurmuzaki*, supliment II, vol. II (1601–1640), ed. Ioan BOGDAN, Bucuresci, 1892, 529.

⁴³ Gheorghe BRĂTIANU, *Originea stemelor Moldovii și a Țării Românești*, *Revista Istorică Română*, 1931/1, 50–65; Andrei VERESS, *Originea stemelor țărilor române*, *Revista Istorică Română*, 1931/3, 225–232; Dan CERNOVODEANU, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, 43–45, 215; Ileana CĂZAN, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, București, Silex, 1996, 108–111.

⁴⁴ CERNOVODEANU, *i. m.*, 215, 1. ábra.

⁴⁵ CERNOVODEANU, *i. m.*, 215, 4. ábra.

Az ábrázolások minősége, valamint a madár fekete színe miatt nagyon könnyen össze lehetett téveszteni egy másik híres címerállattal, a hollóval. És erre nem is kellett sokáig várni: 1497-ben Radu cel Mare (1495–1508) címerében már holló és nem sas tartja csőrében a keresztet (2. ábra). A későbbiekben a hollónak oly nagy sikere lett, hogy a 17. század közepére szinte teljesen kiszorította a sast. A 18. század végi, 19. század eleji nemzeti ébredés természetesen végleg száműzette a szerény szürke hollót a büszke római sassal Havasalföld címeréből, de véleményem szerint a holló 16–17. századi sikere valamilyen mértékben összefüggött a havasalföldi Hunyadi–Corvinus-kultusszal.⁴⁶

Arra is van példa, hogy a holló csőrében a kereszt mellett megjelenik a gyűrű is, ami már egyértelmű utalás a Hunyadi-címerre. Nem kisebb személyiségnek, mint Mihai vajda fiának, Nicolae Pătrașcunak (1584–1627, 1599–1600 között havaselvi vajda is) 1616. évi címerében láthatjuk ezt a megoldást (3. ábra). Talán az is hozzájárulhatott Pătrașcu választásához, hogy 1600–1608 között Erdélyben tartózkodott, sőt mi több, egyes feltételezések szerint a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult. 1608-ban Bethlen Gábor támogatásával vonult be Havasalföldre Erdélyből, de a trónfoglalási akcióból nem lett semmi. Ezek után az már szinte természetes, hogy a 18. század eleji havaselvi krónikás, Radu Popescu a holló és a gyűrű legendáját Mihai vajdára alkalmazva mondta el.⁴⁷ Később nem kisebb presztízsű nyomtatványban jelent meg a holló csőrében a kereszt mellett a gyűrű is, mint az első teljes román bibliafordításban, az 1688. évi ún. Bukaresti Bibliában (4. ábra).

3. ábra
Nicolae Pătrașcu címere 1616-ból⁴⁸

4. ábra
Havasalföld címere a Bukaresti Bibliában (1688)

⁴⁶ A két címerállatra vonatkozóan lásd még Cernovodeanu monográfiáján kívül: CĂZAN, *i. m.*, 108–126; VERESS, *Originea, i. m.*, 230–231.

⁴⁷ RADU POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Rumânești* [1728] = *Cronicari munteni, i. m.*, 313–314.

⁴⁸ MARIA DOGARU, *Din heraldica României: Album*, Brașov, Editura Jif, 1994, 122.

A Mihneák és a Corvinusok

Milyen hagyomány alapján alakulhatott ki a Corvinus–Mihnea rokonság? A legfőbb forrás minden bizonnyal Oláh Miklós, aki *Hungariájában* arról írt, hogy Mihnea cel Räu havasalföldi fejedelem (uralk. 1508–1510) ugyanúgy a Dan nemzetségből származott, mint ő. Ugyancsak Oláh Miklós mondja, hogy az ő nagyapja, Mamsila vagy Manzila (Chihaiia szerint Mánzea havaselvi bojár)⁴⁹ Hunyadi János nővérét, Hunyadi Marinát vette feleségül. Oláh Miklós, saját bevallása szerint, valóban rokonságban volt tehát a Hunyadiakkal (értsd: Corvinusok). Ő ugyan nem mondja ki, hogy Mihnea cel Räu is köze lehet a Corvinusokhoz, de az a megjegyzése, hogy „hozzánk [azaz az Oláh családhoz] erős vérségi kötelékkel kapcsolódott”, a későbbiekben elégségesnek bizonyulhatott arra, hogy a Mihnea családot összekössék a Corvinusokkal.⁵⁰

A másik szál, amely a Hunyadi–Corvinus családot a román uralkodócsaládokhoz köti, a Vlad Ţepeş-féle. A román szakirodalomban, Bonfini nyomán, gyakran felbukkan Vlad Ţepeşnek Mátyás király hűgával vagy valamelyik nőrokonával való házassága.⁵¹ A magyar szakirodalomban sokáig szkeptikusan fogadták ezeket a feltételezéseket, mondván, hogy Mátyás királynak nem volt leánytestvére. Legutóbb azonban Kubinyi András kimutatta, hogy ez a házasság valóban megkötött: Dracula vajda Szilágyi Jusztinát, Mátyás unokatestvérét vette feleségül 1476-ban. A házasság azonban még egy évig sem tartott, így aztán nem csoda, hogy Jusztinának nem született Vladtól gyereke.⁵² A Dracula-történetek orosz változata azonban más részleteket is közöl Dracula családjáról: a vajda halála után Mátyás a megözvegyült lánytestvérét Dracula két fiával maga mellé vette: az egyik fiú Mátyás fia, Corvinus János mellett volt, míg a másikat Mátyás a várad-i püspökhöz küldte. Ez utóbbi az orosz krónikás szerint már meghalt; míg Dracula harmadik fiával, Mihneával (a későbbi Mihnea cel Räu), aki a szultán udvarából menekült Mátyáshoz, az orosz krónikáiról épp Budán találkozott. Csakhogy ez a Mihnea nem Corvinus-vérből való volt: az orosz krónikás azt írja, hogy Draculának „egy bizonyos lánnyal” való kapcsolatából született.⁵³ Láttuk, hogy Oláh Miklós azt állította, hogy Mih-

⁴⁹ CHIHAIA, *Arta*, i. m., 250–251.

⁵⁰ OLÁH Miklós, *Hungária – Athila* [1536], ford., jegyz. KULCSÁR Péter, NÉMETH Béla, Bp., Osiris Kiadó, 2000 (Millenniumi Magyar Történelem: Források), 35–36. A latin szöveg: „Myhne propinqua nobis iunctus sanguinis necessitudine, utpote ex Danorum natus gente.” Nicolaus OLAHUS, *Hungaria – Athila*, ediderunt Colomannus EPERJESSY, Ladislaus JUHÁSZ, Bp., 1938 (BSMRAe: Saeculum XVI), 22.

⁵¹ Bonfini értesüléseit a Draculáról szóló orosz krónika szerzője is megerősíti. „Azt mondták, hogy a király a havaselveiek ellen indul, hogy kiszabadítsa a törökök markából Draculát, akinek a saját rokonságából adott asszonyt törvényes házastársul.” (BONFINI, i. m., 3, 10, 285.)

⁵² KUBINYI András, *Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király*, *Aetas*, 2007/3, 84, 478; MISKOLCZY Ambros, *Eszmék és téveszmék: Tanulmányok a román történelem vitás kérdéseiről*, Bp., Bereményi Kiadó–ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1994, 34.

⁵³ Magyarul: *Drevnerusskaja chudožestvennaja proza – Régi orosz széppróza*, szerk. IGLÓI Endre, MISLEY Pál, Bp., Tankönyvkiadó, 1977, 173–181 A Dracula vajdáról szóló orosz história 1486-ban keletkezett. Erről készített másolatot Jefrosin szerzetes 1490-ben. Ez a változat maradt fenn. A história szövege minden bizonyosan III. Iván cárról szól, aki 1482-ben járt Budán – került orosz környezetbe. Zoltán András meggyőzően bizonyította, hogy az orosz változat mögött egy szerb szöveg áll, melyet a budai

nea nem a Vlad Ţepeş családjából, hanem a Dan nemzetségből származott. Csakhogy ugyancsak Oláh mondja, hogy az egymással állandó harcban álló két nemzetség (Danusok – Dăneşti: Oláh Miklós családja, valamint a Dragulák – Drăguleşti) ugyanabból a családból származnak: „Ebben a tartományban ősi időktől kezdve napjainkig két [uralkodó-] család volt, melyek kezdetben ugyanabból a házból származtak: az egyik a Danok, Danus vajdától, másik a Dragulák, Dragulától, róluk Aeneas Silvius is említést tesz *Europájának* második fejezetében.”⁵⁴ Egy éles szemű humanista számára Oláh és Bonfini adatai bőségesen elégnék bizonyultak a Corvinus–Mihnea rokonság felállításához.

A Mihneák másik fontos jellegzetessége amellet, hogy a Corvinusokkal való rokonságukat hangsúlyozták, filokatolicizmusuk. Dracula fia, Mihnea cel Rău, 1509-ben vazallusi esküt tett a magyar királynak és felvette a katolikus hitet. II. Mihnea édesanyja a moldvai és havasalföldi katolikus misszionáriusok (Gabriel Mančič, Petrus Baksić) beszámolóí szerint magyar katolikus asszony (Catterina) volt, aki a Negru vajda által alapított Câmpulungon katolikus kolostort építtetett. Sőt Mančič az 1660-ban írt jelentésében egyenesen azt állította, hogy Catterina Negru vajda felesége volt, aki Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére alapított templomot Câmpulungon, melyben már eddig is számos csoda történt. Más katolikus misszionáriusok (Baksić vagy a már említett Bogoslavić) azt írják, hogy Negru vajda felesége Marghita vagy Margaréta volt, szintén magyar és szintén katolikus, aki hol Câmpulungon, hol Târgoviştén alapított katolikus kolostort.⁵⁵

Minden bizonnyal nem véletlen, hogy épp a katolikus misszionáriusok hangsúlyozták, hogy a honalapító román vajda felesége magyar volt és katolikus kolostorokat alapított a legrégebbi havasalföldi városokban. Egyébként a misszionáriusok valóságos vajda-feleségekről alakították ki elméletüket, de annyira összekeverték mindent, hogy azt nem lehet pusztán a tudatlanság vagy a véletlen számlájára írni. Így például Alexandru Nicolae (1352–1364) havaselvi vajda felesége a szörénységi (katolikus) magyar bánok családjából származó Klára volt, akit 1370-ben V. Urbán pápa valóságos missziós tervvel bízott meg, azt kérve, hogy igyekezzen mostohafiát, I. Vlaicut (1364–1377), valamint V. István Uroš (1355–1371) szerb uralkodóhoz férjhez ment lányát, Annát áttéríteni a katolicizmusra. Margaréta a moldvai Alexandru cel Bun (1400–1432) vajda felesége volt és az erdélyi Losonczy családból származott. Catterina pedig nem más, mint Ecaterina Salvaresso, aki valóban katolikus, de nem magyar, hanem kiozi származású, és a már említett Maria Vallarga Adorno mostohatestvére, a Mihnea családból származó II. Ale-

kancellária szerb diákja jegyezhetett le. (ZOLTÁN András, *Megjegyzések az orosz Drakula-történet keletkezéséhez*, FK, 1984/2–3, 149–164; Uő, *Szavak, szólások, szövegek: Nyelvészeti és filológiai tanulmányok*, Bp., Lucidus Kiadó, 2005, 46–67.)

⁵⁴ OLÁH, *Hungária, i. m.*, 35. (Kiemelés tőlem – N. L.)

⁵⁵ Baksić és Mančič jelentése: *Acta Bulgariae Ecclesiastica*, kiad. Eusebius FERMEDŽIN, Zagreb, 1887 (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, 18), 99, 268. Bogoslavić beszámolóját kiadta CĂLINESCU, *Altre notizie, i. m.*, 328. Lásd még CHIHAIA, *De la Negru, i. m.*, 132–133. Mančič 1650–1664 között Erdély, Moldva és Havasalföld apostoli vikáriusa volt, de valójában a Vatikán titkos ügynökéként a lengyel király, az erdélyi fejedelem, valamint a havasalföldi és moldvai vajdák udvaraiban serénykedett. Minderről lásd TÓTH István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Bp., Balassi Kiadó, 2007, 264.

xandru Mircea vajda felesége volt. Az ő házasságukból született a már említett II. Mihnea, aki előszeretettel hangsúlyozta a Corvinusokkal való rokonságát, és 1585-ben a șotângai birtokát adományozta a târgoviștei ferences kolostornak.⁵⁶

Petru Șchiopul filokatolicizmusa elsősorban az elolaszosodott albán származású Bartolomeo Bruttinak (megh. 1592) volt köszönhető, aki egy 1587-ben készült névtelen jezsuita beszámoló szerint mindent megtett annak érdekében, hogy egész Moldvát áttérítse a katolikus hitre. Brutti 1588-ra elérte azt, hogy Petru Șchiopul⁵⁷ hajlandó lett volna áttérni a katolikus vallásra. A pápai udvar azonban megorrolt az egyre nagyképűbb követelésekkel előálló Bruttira (azt szerette volna, hogy a pápa nevezze ki a két román fejedelemség és az Oszmán Birodalom összes katolikusai védelmezőjének, defensorának), így az egészből nem lett semmi.⁵⁸ Egyébként Șchiopul az első moldvai fejedelem, aki beengedte a vajdaságba a lengyel jezsuitákat, és még abba is beleegyezett, hogy a misszionáriusok latin iskolákat üzemeltessenek.

Radu Mihnea ugyanezeket a hagyományokat folytatta: Velencében és talán Padovában tanult, és Petru Șchiopulhoz hasonlóan legmegbízhatóbb emberei közé tartoztak a Brutti család tagjai (Cristophoro, Giacomo és Benedetto). Felesége, a konstantinápolyi Pera negyedből származó Arghira Minetti, szintén olasz volt. Udvarában a fontos tisztségeket olaszok töltötték be: Benedetto Brutti pohárnok, Bartolomeo Minetti asztalnok, Battista Veveli tanácsos, míg a pápa küldötte, a már említett Andrea Bogoslavić, a vajda titkára volt. Bogoslavić szerint Radu Mihnea külsőségben megtartotta ugyan a görög hitet, de titokban katolikussá lett. Ezzel összhangban a ferences Paolo Bonici, aki, mint már említettem, Moldvában találkozott az immár trónjától megfosztott vajdával, azt állította, hogy 1632-ben általa meggyóntatva és feloldozva, katolikusként halt meg Radu Mihnea.⁵⁹

A lengyel Corvinusok

A három Mihnea vajda belső dokumentumokban sohasem hangoztatta a Corvinus-rokonságot. A Corvinusokra való hivatkozás mindig lengyel és/vagy olasz környezetben fordult elő. A Mihneák családjuk előkelő volta mellett annak római eredetét is bizonyítani akarták ezzel. A fentiekből az is világosan kiderül, hogy a Corvinus–Mihnea rokon-

⁵⁶ Minderről lásd Constantin GANE, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, I, București, 1933, 17–19, 25–26, 107–113; CHIHAIA, *Arta*, i. m., 256–257.

⁵⁷ P. P. PANAITESCU, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, Academia Română Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom. IV, 1925, 9.

⁵⁸ Bruttiról lásd Sorin BULBUOCĂ, *Bartolomeo Brutti și ofensiva catolică în Moldova în timpul lui Petru Șchiopul = Studii de istorie medievală și premodernă: Omagiu profesorului Nicolae Edroiu membru corespondent al Academiei Române*, vol. îng. Avram ANDEA, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 301–313.

⁵⁹ ANDREESCU, *Restitutio Daciae*, i. m., 53–55; PIPPIDI, *Tradiția politică bizantină*, i. m., 282–283. Bonici jelentését lásd *Călători străini despre țările române*, V, red. Maria HOLBAN, București, Editura Științifică, 1980, 14–29. A Moldvára vonatkozó tudósítását lásd *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*, I–II, szerk., bev., jegyz. BENDA Kálmán, Bp., Magyarságkutató Intézet, 1989, 169–175.

ság általában katolikus környezetben bukkan fel. Ez minden bizonnyal összefügghet a két vajdaságban a 16. század végén kibontakozó katolikus hittérítéssel: a katolikus miszcionáriusok jó hivatkozási alapot találhattak benne arra, hogy a Mihneák katolikus családból származnak, ha pedig netán az esztergomi érsek Oláh Miklós kéziratát is ismerték, akkor még hatásosabban lehetett a Mihneák előtt érvelni a katolikus vallás támogatása érdekében. Külön érdekessége még az ügynek, hogy nemcsak a két román vajdaságban, hanem Lengyelországban is megjelentek a Corvinusok a 16. század végén.⁶⁰ Mondanom sem kell, hogy a lengyel Corvinusok feltűnése szoros párhuzamokat mutat Bonfini krónikájának kiadástörténetével. Jan Długosz, annak ellenére, hogy 1478-ban Magyarországon is járt, még semmit sem tudott a Corvinusokról. Ami nem is csoda, hisz Długosz 1480-ban meghalt, így nem ismerhette Bonfini krónikáját, hisz az olasz humanista csak majd nyolc évvel később kapott megbízást annak megírására Mátyástól.⁶¹

1543-ban Baselban megjelent Bonfini művének első három tizede, ami már tartalmazta a Corvinus-legendát is. Ennek ellenére Marcin Bielski (1495–1575) az 1551-ben kiadott lengyel nyelvű világkrónikájában még nem figyelt fel a Corvinus-ügyre: ő következetesen Hunyadi Jánosnak (Jan Huniadi) és Mátyásnak (Mathiasz, Matyas) nevezte szereplőinket.⁶² Négy évvel később azonban az egyik legnagyobb hatású lengyel krónikairó, Marcin Kromer (1512–1589) már forrásként használta a csonka-Bonfini, és nyomban át is vette tőle a tetszetős Corvinus-legendát, mely Bonfininál a harmadik tized kilencedik könyvében szerepel. „Hunyadi János származása nem egészen világos – írta Kromer –, de a dicső Corvinus melléknevet a család a Corvinus faluról kapta, ahol Hunyadi János született, román apától és görög anyától. A Hunyadi név pedig az Erdély szélén lévő Hunyad váráról veszi eredetét, mely a család tulajdonában volt.”⁶³ Többet nem írt, talán azért sem, mert Kromernál inkább negatív, semmint pozitív Mátyás-képet találunk. A lengyel krónikairó főleg a Kázmér királlyal való folyamatos háborúskodások miatt ítélte el a magyar királyt.

Közben 1568-ban Zsámboky János kiadta Bonfini teljes szövegét. Ezután csupán tíz évet kellett várni arra, hogy megjelenjenek a lengyel Corvinusok is. Az első, aki felfe-

⁶⁰ A lengyel és a magyar Corvinusok kapcsolatáról a magyar szakirodalomban elsőként Cornides Dániel értekezett 1787. április 19-én Katona Istvánhoz írt levelében. Szerinte Hunyadi János apja, a Bonfininál is szereplő, román nemes Vojk Buthi ősei Lengyelországból vándoroltak Havasalföldre, majd onnan Erdélybe. Később Kazinczy Ferenc is felfigyelt az ügyre, és nyomban írt is az épp Lengyelországban tartózkodó Kriebel János (†1833) kormányzékai tanácsosnak és műkedvelő történetírónak, hogy járjon utána a dolognak. Kriebel válaszából kiderül, hogy jó néhány lengyel család nevezte magát Corvinusnak még a 18. század végén is, használva egyben a hollós-gyűrűs címet is: Kraśinski, Kochanowski, Korwin, Młodnicki, Pawlocki, Piotrowski, Zamowiecki, Ginwil, Sakowicz. Minderről lásd KŐPECZI, *Nemzetképzés, i. m.*, 78. Kriebel 1817. október 26-i levelét Kazinczyhoz lásd Tudományos Gyűjtemény, 1818, I, 53–59. Vö. még BUDAI Ferenc, *Magyarország polgári históriájára való lexikon* [1804], Pest, 1866, I. rész, 152–153.

⁶¹ Długosz magyarországi követjárásáról: HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi Kiadó, 1992 (Humanizmus és Reformáció, 19), 37.

⁶² Marcin BIELSKI, *Kronika wszyrkiego Śweta*, Kraków, 1551, 241, 246, 248, 250–252.

⁶³ Marcin KROMER, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1568, 320. Első kiadás: 1555. A Bonfinira való hivatkozások: *uo.*, 3, 53, 324.

dezte őket, Bartosz Paprocki (1543–1614) volt. Az 1578-ban megjelent címertani munkájában (*Gniazdo cnoty*, 'Erény fészke', Krakó, 1578) még csak annyit írt, hogy Lengyelországban is létezik egy Korwin család, mely a magyar Hunyadi–Corvinus családdal rokon (5. ábra). A hat évvel később kiadott szintén heraldikai enciklopédiájában azonban már csinos kis elméletet kerekített a lengyelországi Corvinusokról. Szerinte a Dalmáciát meghódító Valerius Messala Corvinus leszármazottai Pannóniából vándoroltak át Lengyelországba még jóval a Hunyadi–Corvinus család megjelenése előtt. Az első Magyarországról érkezett Corvinus Wratislaus de Ślepowron volt, akinek Konrád mazóviai herceg (lengyelül: Konrad I Mazowiecki, 1187–1247) 1224-ben kiadott oklevelében adományozott privilégiumokat és birtokokat. Konrád fent említett adománylevelére Paprocki, és a későbbiekben egy másik lengyel kismemesi szerző, Jędrzej Świącicki is (*Topographia czyli opis Mazowsza*, 16. század végén íródott, de nyomtatásban csak 1634-ben jelent meg), állítólag az egyik leghíresebb lengyel család, a Kraśinskiak levéltárában bukkant rá. Természetesen Paprocki és Świącicki rögtön meg is alkotta a Corvinus–Wratislaus–Kraśinski rokonságot, ami után a Kraśinski család is felvette a Corvinus melléknevet (6. ábra), és meg is találta ősei közt azt a személyt, aki összekötötte őket a Hunyadiakkal egy Jacob Corvin Kraśinski személyében, aki Mátyás fekete seregének volt a tagja: *praefectus nigrae legionis*.⁶⁴ Arra sem kellett sokáig várni, hogy megjelenjen egy tisztán Korwin nevezetű lengyel család is. 1641-ben Szymon Okoński (1580–1653) latinul is megírta a lengyel Corvinusok történetét, így az ismertté válhatott nemcsak a lengyel, hanem a külföldi értelmiségiek körében is.⁶⁵

5. ábra

A Korwin család címere Paprocki *Gniazdo cnoty* c. művében.
A címert néha a Kochanowski család tagjai is használták

⁶⁴ Bartosz PAPROCKI, *Gniazdo Cnoty, zkad herby Rycerstwa Polskiego swój początek mają*, Kraków, 1578, 1058; UŐ, *Herby rycerstwa polskiego na pięcioro ksiąg rozdzielone*, Kraków, 1584, 312–320. Paprockiról magyarul lásd GÓMÖRI György, *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig*, Bp., Argumentum, 1999, 102–103; UŐ, *Magyar vonatkozások Bartosz Paprocki műveiben*, ItK, 2000, 93–96.

⁶⁵ Szymon OKOŃSKI, *Orbis Polonus*, I, Cracoviae, 1641, 459–464.

6. ábra
A Krašinski család címere

Paprockiék módszere kísértetiesen hasonlít a Bonfini és Ransanus által alkalmazott eljáráshoz. Ahogy a Hunyadiak római eredetére a Covinum–Corvinus szülőfalu volt a bizonyíték, úgy a lengyel Corvinusok esetében is a genealógia alapját egy helynév képezhette. Konrád említett adománylevelében az odaajándékozott birtokok között szerepelt egy Ślepowron nevezetű falu. Ez magyarul szó szerint „vakvarjút” (*wrona* 'varjú', *ślepo* 'vak') jelent, de mivel helységről van szó, ezért nyugodtan fordíthatjuk „Varjúfalvának.” Nos, a varjú hasonló lévén a hollóhoz, nem került különösen nagy erőfeszítésbe Paprockiéknak az, hogy a lengyel Vak(varjú) nemzetséget átkereszteljék az elegánsabb Corvina gensre.

A lengyel Corvinusok és Báthory István

A lengyel Corvinus-kultusz a 17–18. század folyamán komoly méreteket öltött: aki nek valami kis köze volt Ślepowronhoz vagy a Krašinskiakhoz (és ilyenekből elég sok volt, hisz a család kiterjedt rokonsággal rendelkezett), mind Corvinusnak kezdte magát nevezni, és címerébe is nyomban átvette a gyűrűs hollót. Az eszme eredetét a Báthory Istvánt pártoló lengyel értelmiségiek között érdemes keresnünk. Paprocki Báthory feltétlen híve volt, több versben is dicsőítette a háborúiban győztes uralkodót. Különösen érdekes a *Gniazdo cnoty* című műve, melyet Báthorynak ajánlott. A könyv végén közölt Báthoryról egy metszetet (7. ábra), valamint nyolc dicsőítő sort is.

7. ábra

Báthory István.

Paprocki *Gniazdo cnoty* c. művéből, 1242. l.

8. ábra

Báthory István.

Paprocki *Herby...* c. művéből

Már-már a hízelkedés határát súrolja az 1582-ben írt *Triumpf satyrów lesnych* (Erdei szatírok diadala) című panegyricusa, melyben Báthoryt nemcsak a szatírok, hanem az összes addigi lengyel király, valamint az antik mitológia istenei (Mars, Mercurius, Jupiter) is köszöntik. Az 1584-ben kiadott *Herby rycertzwa polskiegót* (A lengyel lovagság címerei) szintén Báthorynak dedikálta, és abban is közölte Báthory nagyalakú képmását (8. ábra). Ezt Báthory meg is hálálta: a *Herby* megjelenése után évi szubvencióban részesítette Paprockit. Báthory halála után azonban nyomban volt királya ellen fordult és megírta *Upominek* (Ajándék, 1587–1588) című röpiratát. Ebben fő ellensége a Báthory idejében komoly befolyást és hatalmat szerző Jan Zamoyski kancellár, de közvetve Paprocki keményen bírálta Báthory Istvánt is: tyrannusnak nevezte, aki megnyirbálta a lengyel nemesek arany szabadságát, és egy kis csúsztatással még azt is a szemére vetette, hogy Lengyelországot a pogánynak adta át, utalva ezzel arra, hogy Báthory lengyel királyi jelöltségét valóban támogatta a Porta is. Röpirata olyannyira hatásos volt, hogy Zamoyskinak köszönhetően Paprocki kénytelen volt 1587-ben előbb Sziléziába, majd Csehországba menekülni, és ott is maradni élete végéig.⁶⁶

⁶⁶ CSORBA Tibor, *A humanista Báthory István*, Bp., [1944], 149–159; GÖMÖRI, *A bujdosó Balassitól...*, i. m., 94–101; Uő, *Magyar vonatkozások...*, i. m., 93–97.

Talán nem érdektelen megemlíteni a nagy lengyel reneszánsz költő, Jan Kochanowski nevét sem, akiből Paprocki és később Okolski szintén Corvinust csinált.⁶⁷ Nem tudok arról, hogy Kochanowski bárhol hangoztatta volna azt, hogy ő is a Corvinusokhoz tartozna, de arról sem, hogy ezt valaha is cáfolta volna. Az viszont tény, hogy a család néha használta a Korwin család Paprockinál szereplő címerét is (5., 9. ábra).

9. ábra

A Kochanowski család címere, a Korwin család címeréről mintázva

Kochanowski, habár az 1575. évi királyválasztás alkalmával nem Báthoryra, hanem Miksa császárra voksolt, Báthory megválasztása után, Paprockitól eltérően, Báthorynak mindvégig feltétlen híve maradt. Számos apróbb panegyricust írt Báthory dicséretére.⁶⁸ Legérdekesebb számunkra az oroszok felett aratott győzelem kapcsán Báthory Istvánhoz írt epinikion (győzelmi kardal), melyben Kochanowski Báthoryt ugyan nem rokonította közvetlenül a Corvinusokkal, de azért tett egy kétértelmű, eldönthetetlen utalást arra, hogy Báthory István akár Attila és a Hunyadiak leszármazottja is lehetne:

Elmesélem, honában – fejedelmi zsenge –
Mít tett, míg körötte dúlt királyok vizálya;
El, minő erényekkel igazolta híven;
Attila hún királytól volna származása.

⁶⁷ PAPROCKI, *Herby*, i. m., 312; OKOLSKI, *Orbis Polonus*, i. m., 463.

⁶⁸ Ezek ismertetését és részleges fordításukat lásd CSORBA, *A humanista Báthory*, i. m., 160–179; HOPP Lajos, Jan ŚLASKI, *A magyar–lengyel műltszemlélet előzményei: Politikai és kulturális hagyományok Báthory Istvánig*, Bp., Tankönyvkiadó, 1992, 181–182.

quae prius in patria vero
iuventilibus annis
gesserit, quae bella regum
aspera dissidiis
dux administrarit
genus Attila ab Hunniade
virtutibus eximiis ductum arguens.⁶⁹

A *genus Attila ab Hunniade virtutibus eximiis ductum arguens* sort valóban lehet úgy fordítani, hogy Attila hun királyig megy vissza Báthory származása, de a *Hunniade* szó a 16. század végén az azonos hangzásra fogékony humanisták fülében a Hunyadi nevet is felidézte. Különösen úgy, hogy már Alexander Cortesius, a fentebb tárgyalt *De laudibus*ában, Attilától és a hunoktól eredeztette a Hunyadiakat, megvalósítva ezáltal a latin–hun szimbiózist: a Corvinus név a római ősoket biztosította; a Hunyadi nevet (akár mint helynevet is) pedig, a humanisták analógiás gondolkodási módszerével, nem volt nehéz összekapcsolni a hun szóval: azaz, ha valaki a Hunyadi nevet viseli, az nem lehet más, mint hun.⁷⁰ Arról nem is beszélve, hogy Mátyás uralkodása alatt jelentősen megerősödött a hun-tudat a magyarországi történetírásban: Thuróczy szó szerint második Attilának nevezte (*victoriosum quidem hunc hominem ut secundum Attylam reddidere fata*) Mátyást. Bonfini arról számolt be az Ulászlóhoz írt előszavában, hogy egyenesen Mátyás rendelkezett úgy, hogy kezdje *Decasait* a hunok történetével. Vannak olyan adatok is, melyekből egyesek arra következtetnek, hogy Mátyás kancelláriáján a székely (értsd: hun) rovasírásról vitatkoztak.⁷¹ Mindeközben Janus Pannonius is „1468-ra átment lelkes hunba” (Szörényi László), és ezzel párhuzamosan csípős epigrammák sorában könyörtelenül

⁶⁹ A verset TANDORI Dezső fordításában idézem: MIKOŁAJ REJ, JAN KOCHANOWSKI, MIKOŁAJ SEP SZARZYŃSKI *Versei*, vál. PÁLYI András, Bp., Európa Könyvkiadó, 1980, 82. A latin eredetit lásd JAN KOCHANOWSKI, *Ad Stephanum Batorrheum regem Poloniae inclitum Moscho debellato, et Livona recuperata*, Cracoviae, 1582, Duodenarius V. A versről lásd SIMONE DI FRANCESCO, *Báthory István mítosza a lengyel irodalomban = A Báthoriak kora: A Báthoriak Európában*, főszerk. DÁM László, szerk. ULRICH Attila, Nyírbátor, 2008 (A Báthori István Múzeum Füzetei: Új sorozat, 3), 225–227. Wiktor Weintraub szerint az epinikion „irodalmi értékét tekintve egyenlő a katasztrófával”, ugyanakkor Horn Ildikó szerint „a verseknek komoly politikai tartalma volt.” Weintraub véleményét idézi HOPP–ŚLASKI, *A magyar–lengyel műltszemlélet...*, i. m., 182. Lásd még HORN Ildikó, *Báthory István uralkodói portréja = Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L’Harmattan, 2008, 378.

⁷⁰ „An patris Hunniade tot bella exhausta tot annos, / Persequar, ut saevos totiens disiecerit hostes [...] / Romulae decus Hunniade, memorabile gentis, / Quo Duce Pannonium pulsavit sidera nomen, / Non ulla pro laude, pater, nullisque triumphis? / Plus tibi res Italae debent, quam pignore tanto, / Flumina quod belli populo rediviva latino / Et tanta eversis pepirsti commoda rebus.” (CORTESIUS, *De laudibus...*, i. m., 3, 5.) Cortesius hun–Hunyadi elméletéről lásd még GIANNA GARDENAL, *La corte e la biblioteca di Mattia Corvino: i rapporti con gli umanisti italiani*, Nuova Corvina, 20(2008), 70.

⁷¹ THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, kiad., ford., utószó BELLUS Ibolya, KRISTÓ Gyula, Bp., Osiris Kiadó, 2001, 335 (Millenniumi Magyar Történelem: Források); BÉKÉS Enikő, *Physiognomy in the Description and Portraits of King Matthias Corvinus*, Acta Historiae Artium, 46(2005), 82; RÓNA-TAS András, *A magyar rovasírás és a Mátyás-kori humanizmus*, Néprajz és Nyelvtudomány, 29–30(1985–1986), 173–179.

kezdte gúnyolni II. Pál pápát, akit azelőtt még a mennyország öréneke tette meg. De Janus már az 1465–1466. évi vatikáni követsége alkalmával beleszötte Attilát az újonnan megválasztott II. Pálhoz intézett üdvözlő beszédébe.⁷² Az Attila-kultusz tehát nemcsak a korabeli történetírói diskurzus részévé, hanem Mátyás kezében diplomáciai eszközzé is vált. Ez talán annak a politikának a része volt, mely révén Mátyás megpróbálta a Szent-
szék Magyarországra gyakorolt befolyását csökkenteni: egyszer azzal fenyegetőzött, hogy görögkeletivé lesz, máskor meg egyenesen azzal, hogy – mivel a szultán rokona – a törökök élére áll és úgy támadja meg Itáliát.⁷³

Az Attila-kultusz megjelenését nagyban segítette a humanista történelemszemlélet is. Eszerint az emberiség története jól meghatározott szabályok szerint hullámvonalszerűen halad a végtelen, vagy keresztényibb formájában, a végső nagy újjászületés felé. A magyarok története is a születés–fejlődés–kiteljesedés–hanyatlás–halál–újjászületés mozzanatait megjárva alakul, ezért nem volt nehéz Mátyás birodalmába a hajdan volt hun birodalom újjászületését belemagyarázni. Attila személye ugyanakkor veszélyes is volt, mert a nyugat-európai történetírói és mondahagyományban nem éppen pozitív hősként jelent meg. Elég csak arra a velencei legendára utalni, mely szerint Attila egy kutya és egy királylány nászából született, ezért természetesen ördögien kegyetlen, irgalmatlan, vér-

⁷² Témánk szempontjából talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Kochanowski *A Szentatyára* c. művének épp Janus Pannonius egyik II. Pált gúnyoló epigrammája (*Summorum Pontificum testiculi non explorantur*) volt a forrása. GERÉZDI Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1968, 32; HOPP-
SLASKI, *A magyar–lengyel műtszemlélet...*, i. m., 163–170.

⁷³ SZÖRÉNYI László, *A diplomáciailag felhasznált Attila: Janus Pannonius Mátyás követeként Rómában = Uő, Harmóniára teremtve: Tanulmányok Mátyás királyról*, Bp., Lucidus Kiadó, 2009, 71, 79–95. Nem tudom – és talán nem is lehet – eldönteni, hogy ezekben a fenyegetőzésekben mennyi volt csak a nagyotmondás és mennyi a valódi alternatívaként figyelembe vett komoly mérlegelés. Mátyás talán román származása miatt fenyegetőzött az ortodoxiával. A szultánnal való rokonságot is szintén maga terjesztette. Egy II. Mehemednek írt levelében ugyanazon vérből valónak nevezte a szultánt. 1489-ben a velencei követnek arról számolt be, hogy a szultán fia, Dzsem herceg a vérrokona, mert Mátyás nagyanyjának a nővérétől származik, aki miután török fogságba esett, a szultán háremhölgye lett. Kubinyi szerint a „történet kissé hihetetlen, Mátyás viszont minden jel szerint meg volt győződve róla.” E. Kovács Péter ezzel szemben úgy véli, hogy a történetnek nincs valós alapja, Mátyás diplomáciai manőverként terjesztette azt csupán. Azt se ártana komolyabban megvizsgálni, hogy a valós vagy csak kitalált török rokonság hangoztatásában mennyi szerepe lehetett a két nép (azaz a török és a magyar) közös szkíta–hun származástudatának. Fodor Pál szerint „Mátyás képes volt a hagyományos ideológiai kötöttségek nélkül kezelni a törökkérdést, mert a politikai célok és eszközök hasonlósága, a (kitalált vagy hitt) közös szkíta (szittyá) származás tudata tompította a valláskülönbségből fakadó ellenérzéseket.” Nem csoda hát, ha II. Frigyes császár állandóan azt bizonygatta a pápának, hogy Mátyás tulajdonképpen török ügynök. Callimachus Attila-életrajzában talán épp ezt a kártyát játszotta ki: ahogy a hun–magyarok, úgy a törökök is a szkíták utódai, tehát végső soron rokon népek, ezért Mátyás törökellenes ígéretéseiben nem lehet megbízni. Callimachus ugyanis nagyon zokon vette azt, hogy Mátyás inkább a német-római császári trón megszerzéséért harcol, ahelyett, hogy a törökök ellen vezetne kereszties háborút. KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., Vince Kiadó, 2001, 9; E. KOVÁCS Péter, *Matthias Corvinus*, Bp., Officina Nova, 1990, 143–144; FODOR Pál, *Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája: A török a 15–16. századi magyar közvéleményben = Uő, A szultán és az aranyalma: Tanulmányok az oszmán-török történelemről*, Bp., Balassi Kiadó, 2001, 194; SZÖRÉNYI, *A diplomáciailag felhasznált Attila*, i. m., 94. Vö. még RÁZSÓ Gyula, *Hunyadi Mátyás török politikája = Hunyadi Mátyás...*, i. m., 140–200.

szomjas vadállat volt.⁷⁴ Ezt a lehetőséget a már említett Callimachus Experiens ki is használta: miután megírta budai követsége alatt, 1483–1484-ben a cseppet sem ellenséges verseit Mátyáshoz, nem sokkal távozása után ál-Attila életrajzot írt (megjelent: Venance, 1489), melynek negatív Attila-képében a kortársak könnyen felismerhették Mátyás vonásait is. Callimachusnál Attila madara a holló, és emellett Kardos Tibor és Tadeusz Kowalewski kilenc olyan célzást azonosított Callimachus szövegében, melyeket az olasz szerző a forrásul használt szerzők (Jordanes, Ammianus Marcellinus stb.) szövegeibe szúrt be, és melyek egyértelműen Mátyásra és nem Attilára utalnak.⁷⁵ Annak ellenére, hogy Callimachus Attila-portréja a *terror orbis* vagy a *flagellum Dei* toposzokat viseli magán, mégsem beszélhetünk egyértelműen Attila- és ezáltal közvetlen módon Mátyás-ellenességről.⁷⁶ Callimachus főként Attila és Mátyás korlátlan terjeszkedési és hódítási vágyát, valamint a békére való képtelenségét ítélte el, uralkodói és hadvezéri nagyságukat elismerte. Maguk a kortársak sem tartották vehemensen Mátyás-ellenesnek Callimachus Attila-könyvét: Bonfini a *Decasai*hoz forrásként használta, és Bonfini művének későbbi kiadásaihoz (a Martinus Brenner-féle: Basel, 1543; a Zsámboky János-félék: Basel, 1568; Frankfurt, 1581; vagy az 1606. évi hanau, illetve az 1690. évi kölni) hozzákötve közölték Callimachus *Attiláját* is.⁷⁷

Az, hogy Kochanowski egy panegyricusban Attilát tette meg Báthory István elődjévé, azt bizonyítja, hogy a lengyel humanista közvélekedésben is élt a pozitív Attila-kép, mely a 13. században keletkezett *Magyar–lengyel krónikától* (*Chronicon Hungarico–Polonicum*) eredeztethető. Ebben Attila Szent István elődjeként már-már szinte krisztianizálódik: Attila álmában megjelenik egy angyal és közli vele, hogy ha nem rombolja le Rómát, akkor egyik egyenes ági utódja majd egy szent koronát fog kapni az örök városból. Később a lengyel krónika szerzője arról értekezik, hogy Magyarország helyén iga-

⁷⁴ SZÖRÉNYI, *A diplomáciailag felhasznált Attila, i. m.*, 84; KULCSÁR Péter, *Oláh Miklós: Hungaria – Athila = Uő, Humanista történetírás Magyarországon*, Bp., Lucidus Kiadó, 2008, 135; MÁLYUSZ Elemér, *Thuróczy János krónikája*, Bp., 1944. A nyugat-európai történetírás és mondahagyomány Attila-képéről Ballagi Aladár, Eckhardt Sándor, Antonio Carile és Kulcsár Péter írtak. Nézeteik összefoglalását, bőséges bibliográfiával lásd SZÖRÉNYI, *A diplomáciailag felhasznált Attila, i. m.*, 85. A magyarországi történetírók Attila-képéről lásd ÁBRAHÁM Ádám, *Történetírásunk Attila-képéről – a krónikás kezdetektől Oláh Miklósig = Varietas gentium – Communis Latinitas: A XIII. Neolatin Világkongresszus (2006) szegedi előadásai*, szerk. SZÖRÉNYI László, LÁZÁR István Dávid, Szeged, JATEPress, 2008, 161–167.

⁷⁵ SZÖRÉNYI, *A diplomáciailag felhasznált Attila, i. m.*, 94; KARDOS, *Callimachus, i. m.*; CALLIMACHUS EXPERIENS, *Attila*, edidit atque in linguam Polonom traduxit Thadeus KOWALEWSKI, Varsoviae, 1962. Lásd még SZÖRÉNYI László, *Az epikureus premachiavellista...*, i. m., 46–47; Marianna D. BIRNBAUM, *Mattia Corvino, il „Flagellum Dei” dell’epoca del rinascimento = Callimaco Esperiente poeta e politico del ’400*, i. m., 69–73.

⁷⁶ Mátyás secundus Attilaként a képzőművészetben is megjelent. Vayer Lajos és Békés Enikő szerint az ún. szakállas Mátyás-portrék a korabeli Attila-ábrázolásokra hajaznak, és elterjesztésük mögött a cseh és a lengyel királyi udvar intrikái rejlenek. VAYER Lajos, *Témák, formák, ideák*, Bp., 1988, 122–129; BÉKÉS, *Physiognomy...*, i. m., 82–83.

⁷⁷ Erre már JÁSZAY Magda is felhívta a figyelmet: *Egy humanista szemben Mátyás királlyal: Callimachus Experiens*, *Levéltári Közlemények*, 64(1990), 37–38. Vö. még KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973 (Humanizmus és Reformáció, 1), 89–90, 94–96, 166–168; SZÖRÉNYI, *Az epikureus...*, i. m., 47.

zából Szlavónia terület el, ahova mikor Attila Szkítiából megérkezett, katonáit mind szlavón és horvát nőkkel háziasította össze, így a magyarok és a szlávok (így a lengyelek is) rokon népek.⁷⁸

Vannak olyan jelek is, melyek arra engednek következtetni, hogy Báthory István idejében a király, valamint a körülötte tevékenykedő értelmiségiek részéről is történtek próbálkozások egy új Attila-, valamint Mátyás-kultusz újraélesztésére. A kísérlet megfelelt a humanista történelemszemléletnek: Mátyás halála után is központi figurája maradt a magyarországi és erdélyi történetírói diskurzusnak, a ciklikus időrend szerint az ő uralkodása jelentette a magyar birodalom fejlődésének csúcspontját, utána már csak a hanyatlás következett.⁷⁹ Persze nem volt nehéz így értelmezni a magyar történelem menetét, hisz a historiográfusok elméletét fényesen igazolta a rideg valóság, elég csak Mohácsra, valamint Buda elesére gondolnunk. Ilyen siralmas idők után Báthory erdélyi fejedelemsége, valamint lengyel királysága méltán tűnhetett úgy a kortárs írástudók számára, mint Attila és Mátyás birodalmának újjászületése. És nem is késtek derék humanistáink Báthory körül forgolódni. Erre legékesebb bizonyíték az 58 tiszteletére írt dicsőítő költemény, valamint 53 neki ajánlott, és így jórészt az ő költségén megjelent könyv.⁸⁰

Az Attila-kultusz már Báthory Lengyelországba való érkezése előtt éledezni kezdett. 1574-ben Cyprian Bazylik fordításában megjelent Oláh Miklós *Attilájának* lengyel változata *Historyja spraw Attyle króla węgierskiego* címmel. A lengyel irodalomtörténészek csak óvatosan hozták összefüggésbe ezt az edíciót Báthory István lengyel királlyá való választásával. Ennek ellenére legutóbb Zoltán András figyelemre méltó érveket sorakoztatott fel amellet, hogy a fordítás időzítése igenis összefügg Báthory lengyel trónigényével. A fordító 1576 őszén, néhány hónappal Báthory István krakkói megkoronázása után már birtokadományban részesült. Bazylik szövegében van egy apró félrefordítás, ami által Attila lapos pisze orrából sasorr lesz. „Hogy nem véletlen elírásról van szó – írja Zoltán András –, hanem Báthoryt a kortársak is Attilához hasonlították, minden kétséget kizáróan bizonyítja Joachim Bielski, aki [...] a király [Báthory] külsejének leírása közben megjegyzi, hogy »orra egy kissé hajlott volt, amilyennel közönségesen Attilát szokták ábrázolni.« Attilát aligha ábrázolhatták volna »közönségesen« hajlott orral a korabeli Lengyelországban, ha Cyprian Bazylik nem igazította volna 1574-ben Báthory vonásaihoz a hun király portréját.”⁸¹

⁷⁸ *Chronicon Hungarico-Polonicum*, ed. Josephus DEÉR = *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, red. Emericus SZENTPÉTERY, Bp., 1938, 302; KARÁCSONYI Béla, *Tanulmányok a magyar–lengyel krónikáról*, Szeged, 1964 (Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 14); SZÖRÉNYI, *A diplomáciailag felhasznált Attila*, i. m., 88–89.

⁷⁹ KULCSÁR Péter, *A humanista történetírás* = Uő, *Humanista történetírás Magyarországon*, i. m., 92–93.

⁸⁰ CSORBA, *A humanista Báthory István*, i. m.; BÁN Imre, *A Báthoriak a régi magyar irodalomban* = *Tanulmányok Nyírbátor és a Báthori család történetéhez*, szerk. DÁM László, Nyírbátor, 1986, 65; AMEDEO DI FRANCESCO, *A kripta és a sárkány: Megjegyzések a Báthory-mítosz margójára* = *A Báthoriak kora*, i. m., 199–212; HORN, *Báthory István uralkodói portréja*, i. m., 363–401.

⁸¹ ZOLTÁN András, *Oláh Miklós „Athila” című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása*, Nyíregyháza, 2004 (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae, 6), 19. Lásd még Jan ŚLASKI, *Wo-*

1579-ben újabb lendületet kapott a Báthory-kori Attila-kultusz. Ekkor jelent meg Kolozsvárott Heltai Gáspár nyomdájában *Az régi magyaroknak első bejövésekről* című verses krónika, míg Krakkóban Leonhardus Uncius (1550 előtt–1584 után) erdélyi szász humanista költő hexameteres sorokban írt költeménye *Poematum libri septem de rebus Ungaricis* címmel. Bitskey István szerint mindkét kiadvány a Báthory család propagandáját segítette elő.⁸² Uncius egészen odáig ment, hogy Báthoryt félig-meddig megtette lengyelnek. Habár Erdély lakóit és királyait a humanisták a dákokkal azonosították, Unciusnál Báthory a jazigok vezére (*dux hic Jazigae Stephanus cognomine Bator*), így méltó a szarmata (értsd: lengyel) királyságra is (*dignus Sarmatiae unanimes Rex voce creatus*), hisz a szarmatizmus ideológusai szerint a jazigok a szarmaták egyik törzséhez tartoztak.⁸³ Ezek után mondanom sem kell, hogy Attila pozitív hős Unciusnál, aki a Sarmatiába elvetődő hunok kalandjait is részletesen ismerteti. Az utalást nyilván értették a kortársak: ha Attila korában már egyszer megvalósult a hun–magyar – lengyel–szarmata közös uralom, miért ne valósulhatna meg ismét ez Báthory István által. Találónan írja Bitskey István: „Az Attila–Mátyás párhuzam eddigi bőséges szakirodalmi újabb fejezettel gyarapítható tehát: Báthoryra vetül most már mindaz a dicsőség, amelyet a hunok vezérének neve felidézett Hungaria lakosai számára.”⁸⁴ De Bitskey István szerint Uncius még ennél is messzebbre ment, mert a *Poematum* VII. könyvében, mely Mátyás királyról szól, a „Hunyadi-ház népszerűségét igyekszik átmenteni a Báthoryakra.”⁸⁵ Nem véletlenül szólítja meg a VII. könyv végén Báthoryt, mintegy példaképül állítva eléje Mátyást, aki dicső római és hun őseit követve az antik hőseket is felülmúlta. Ilyen kulturális kontextusban nem csoda hát, ha Kochanowski Báthory Istvánt Attilától eredeztette, és Lengyelhonban is megjelentek a hollós-gyűrűs Corvinus-címerek.

De nem csak Krakkóban, hanem Kolozsvárott is dívott ekkor az Attila–Hunyadi–Báthory-kultusz. Ennek egyik legfőbb előmozdítója Heltai Gáspár volt, akinek nyomdájában az 1576–1577 között megjelent tizenegy kiadványból hat a nemzeti királyság mellett érvelt, többek között Hunyadi Mátyás korának felidézésével. Ez, Varjas Béla szerint, a Báthory István mellett megnyilatkozó propaganda része volt.⁸⁶ Ennek egyik reprezentatív darabja a már említett *Az régi magyaroknak első bejövetelekről* című históriás ének.

kól literatury włoskiej, węgierskiej i polskiej w epoce Renesansu: Szkice komparatystyczne, Warszawa, 1991, 28 skk.

⁸² BITSKEY István, *Historie und Politik (Gedichtband von Leonhardus Uncius über die ungarische Geschichte)*, *Camoenae Hungaricae*, 3(2006), 89–104. Magyarul lásd: *História és politika (Leonhardus Uncius versköetete a magyar történelemről)*, előadás *A politika műfajai a régi magyar irodalomban* c. konferencián, http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Bitskey_Istvan.pdf. Az erdélyi szászok és Báthory viszonyáról lásd SZEGEDI Edit, *Báthory István és az erdélyi szászok történeti és politikai tudatának kialakulása*, *Limes*, 2002/1, 81–86.

⁸³ BITSKEY, *Historie...*, i. m., 102.

⁸⁴ BITSKEY, *Historie...*, i. m., 99–100.

⁸⁵ BITSKEY, *Historie...*, i. m., 100. A Báthory család több olyan tárgyat is őrzött, mely a hagyomány szerint Mátyás király kincstárából származott. Erről lásd HORN, *Báthory István uralkodói portréja*, i. m., 365.

⁸⁶ VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982, 181–182. Lásd még BITSKEY, *Historie...*, i. m., 103.

Ács Pál meggyőzően érvel amellett, hogy a mű szerzője Kozárvári Mátyás deák, zilahi harmincados volt, aki Kovacsóczy Farkas biztatására írhatta meg versét a Padovában tanult ifjabb Báthory Istvánnak (1554–1601), a király unokaöccsének ajánlva. Kozárvári – akinek egyik legfőbb forrása épp Uncius *Poematum*ja volt – énekének főhőse Attila, de egy olyan Attila, aki sem katolikus vallásában, sem méltóságában nem sértette a Hunyadi Mátyás mintájára Attila Secundusnak képzelte Báthory Istvánt.⁸⁷ Az Attila-portré Kozárvári-féle finom átalakítása azért bír különös jelentőséggel, mert elmozdulást mutat a Heltai-féle Attila-konceptióhoz képest. Heltai ugyanis Bonfini-átdolgozásaiban (*Historia inelyti Matthiae Hunyadis*, 1565; *Cancionale*, 1574; *Krónika az magyaroknak dolgairól*, 1575) teljesen átalakította az eredeti mű koncepcióját, és épp a hun–magyar azonosságból fakadó Attila–Mátyás-párhuzamot iktatta ki belőle, Attila helyébe, új modellként, Szent Istvánt állítva.⁸⁸ Heltai a Corvinus-legendával is harcba szállt, ezért úgy vélem, hogy a lengyel Corvinus-ügyet maguk a lengyel humanisták alkották meg Bonfini művének ismeretében.

Hunok, szarmaták, Corvinusok

Aligha lehet véletlen, hogy a lengyel Corvinus-kultusz a 16. század végi címertani munkákban bukkant fel először. Lengyelországban a szarmatizmus kora ez. Ez az életérzés, nemesi ideológia vagy akár irodalmi stílusirányzat elsősorban a közép- és kismemesség (szlachta) körében volt népszerű. Habár a lengyel nemesség a legendásan szegény mazóviai kismemestől a hatalmas birtokokkal és fejlett udvari élettel rendelkező mágnás családokig rendkívül heterogén képződmény volt, mégis az „egy és oszthatatlan nemesség” öntudata, a nemesi arany szabadság, az országgyűlésben az egyenlő értékű szavazat, valamint a törvény előtti egyenlőség egységes ideológiát biztosított ennek a társadalmi osztálynak. Vonzó volt a nemesi státusz, nem csoda hát, ha mindenki afelé igyekezett. Ennek meg is lett az eredménye: a nemesi köztársaság legnagyobb területi kiterjedésének idején Lengyelország lakosságát kilencmillióra taksálják, a nemesség pedig az összlakosság nem egészen tíz százalékát tette ki. Ehhez hasonló arányt csak Magyarországon találunk a korabeli Európában. Franciaországban például a nemesség arányszáma még az egy százalékot sem érte el.⁸⁹ A nemességhez való tartozás egyik legfontosabb bizonyítéka épp a címer volt, különösen a szarmatizmus első, mitikus szakaszában (1502–1572), amikor a genealógia és a heraldika a politikai és legitimációs

⁸⁷ ÁCS Pál, *Attila-kultusz a Báthory-korban* = Uő, „Az idő ósága”: *Történetiség és történeteszemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris Kiadó, 2001, 210. A históriás ének kritikai kiadását szintén Ács Pál készítette el: RMKT XVI/11, 13–42.

⁸⁸ KULCSÁR Péter, *Heltai Gáspár Krónikája* = Uő, *Humanista történetírás, i. m.*, 143–172; SZÖRÉNYI László, *A magyarországi latin humanista történetírás és népnyelvi átalakítása: Antonio Bonfini és Heltai Gáspár* = Uő, *Harmóniára teremtve, i. m.*, 138.

⁸⁹ PETNEKI Áron, *Descriptio Sarmatiae = Most – Punte – Híd: A Tiszatáj kelet-európai szemléiből*, szerk. OLASZ Sándor, Szeged, Zenit Könyvek, 1989, 126–127; RING Éva, „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” (*A nemesi köztársaság válságának anatómiája*), Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2001, 69–75.

ideológia szintjére emelkedett. Sokkal könnyebb volt ugyanis valós vagy fiktív családfákat és címereket gyártani, mint vagyont gyűjteni. A nemesi infláció olyan méreteket öltött, hogy Walerian Nekanda Trepka (1585–1640) a 17. század első felében egy gyűjteményt állított össze *Liber generationis plebeanorum* címmel – melynek később a filológusok a *Liber chamorum* (Bugrisok könyve) címet adták –, és abban több mint 2500 hamis nemesi családot sorolt fel. Nem csoda, hogy Trepka gyűjteménye 300 évig kiadatlan maradt Lengyelországban.⁹⁰

Témánk szempontjából a szarmatizmusnak csupán a történetírók által kialakított ideológiai háttere érdekes. Elszórt előzmények után Maciej Miechow formálta koherens elméleté a lengyelek szarmata eredetét az 1517-ben Krakkóban megjelent *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana* című művében. Miechow ázsiai Sarmatiája azonos Szkítiával. A szkíta–hun–magyar rokonság alapján ide helyezte el a jugorokat (juhri, Jugria), azaz azokat a magyarokat, akik nem tartottak a honfoglalókkal, hanem őshazájukban maradtak. Az európai Sarmatia határait addig igazgatta Miechow, míg végül teljesen megegyezett a lengyel–litván egyesült királyság területével.⁹¹ Miechow elméletét a 16. századi mérvadó lengyel krónikások (pl. Marcin Bielski, Marcin Kromer) mind átvették. Nem volt nehéz hát Báthory István trónra léptével a szarmata-tudatú lengyel literátorokban felerősíteni a szarmata–szkíta–hun–magyar rokonságot. Talán ezzel lehetett összefüggésben a jezsuita Szántó István a magyar–lengyel közös múltat feldolgozó történeti művének tervezete is, melynek keretében Szántó a magyarok őshazáját (Magna Hungaria) is szeretne volna felkutatni Oroszországban.⁹²

Arról, hogy Báthory és az ő árnyékában tevékenykedő magyar és lengyel humanisták mennyire igyekeztek felhasználni Hunyadi Mátyás nimbuszát, csak közvetett adataink vannak.⁹³ A fentebb már idézett Ács Pál és Bitskey István úgy vélik, hogy az Attila–Báthory-párhuzam az Attila–Mátyás-párhuzam mintájára született meg az olyan íróknál,

⁹⁰ Tadeusz ULEWICZ, *Il problema del sarmatismo nella cultura e letteratura polacca*, Ricerche Slavistiche, 8(1960), 129–130; PETNEKI, *Descriptio...*, i. m., 27. A *Liber chamorum* kiadása: Walerian Nekanda TREPKA, *Liber generationis plebeanorum (Liber chamorum)*, wyd. II, oprac. Rafał LESZCZYŃSKI, Wrocław, Zakład Narodowy Ossolińskich Wydawnictwo, 1995, 531. A könyvről írt recenzió – Janusz TAZBIR, *Lustracja po staropolsku*, Gazeta Wyborcza, 1995. 06. 17. – hálózati kiadása: http://niniwa2.cba.pl/liber_chamorum_lustracja_po_staropolsku.htm. Trepka könyvét sajnos nem sikerült megszerezniem, ezért nem tudtam ellenőrizni, hogy a Korwin és a Ślepowron valódi vagy csak kitalált nemesi családok voltak. Vö. még Janusz TAZBIR, *La République nobiliaire et le monde : Études sur l'histoire de la culture polonaise à l'époque du baroque*, Warszawa, Polska Akademia Nauk, 1986 (Polish Historical Library, 7), 16–17.

⁹¹ Miechow leírásából arra lehet következtetni, hogy a juhrik valójában a korabeli Oroszország területén élő ugor népek lehettek. Miechow *Tractatus*áról magyarul külön monográfia született: KIRÁLY Péter, *A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechow „Tractatus”-ának magyar vonatkozásai*, Nyíregyháza, 2004 (Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae, 8). Lásd még ULEWICZ, *Il problema*, i. m., 135–136.

⁹² Minderről lásd KRUPPA Tamás, *A Báthoryak szentkultusza és a pietas Bathoriana*, MKSz, 2010, 333.

⁹³ Szamosközy István bizarr epizódról számol be a Báthory család Hunyadi-kultuszát illetően. Báthory István unokaöccse, Báthory Zsigmond a tizenöt éves háború idején spiritiszta összejöveteleket tartott, ahol Hunyadi János szellemét idéztette meg, mert tőle szeretne volna megtudni a következő csata kimenetelét. SZABÓ Péter, *Szentattitűdök, lovagiánus vonások a Hunyadi-kultuszban*, Apulum, 44(2007), 389. Lásd még HORN, *Báthory István uralkodói portréja*, i. m., 365; KRUPPA, *A Báthoryak szentkultusza...*, i. m., 330–332, 337.

mint Bielski vagy Kochanowski, de ugyanakkor nehéz eldönteni azt, hogy Mátyásnak mekkora volt a kultusza Lengyelországban a 16. század végén. Valamekkora biztosan volt, hisz másképp nem jelentek volna meg a lengyel Corvinusok, habár Długosztól Kromerig Mátyást inkább negatív, semmint pozitív színben tüntették fel a lengyel krónikások. A Báthoryt királlyá választó gyűlésen elhangzott beszédek is jól megvilágítják a lengyelek Mátyáshoz és így közvetve Báthoryhoz való ambivalens viszonyát. A lengyel primás Jakub Uchański (1502–1581) azzal érvelt, hogy aki nem a választók egyhangú szavazatával, hanem erőszakkal kerül hatalomra, attól semmi jót nem lehet várni. Így jutott hatalomra Mátyás is, „nagybátyjától [Szilágyi Mihálytól] erős sereget kapván, erőszakkal a magyar trónra. Aztán nagybátyját is bilincsbe verette, s fegyverrel szerzett egész országát kegyetlen rabságban tartotta: folyvást seregére támaszkodva, országában is, azon kívül is mindenkit rettegésben tartott.” A pozitív példa Mátyással szemben Nagy Lajos király: „nálunk [lengyeleknél] mindez fordítva történt: az idegen Lajos uralkodása alatt vette kezdetét az a szabadság, melynek ma is annyira örülünk, s a Jagellók nemzetisége csak még kiszélesítette ezt, mint mindannyian tudjátok.”⁹⁴ A Báthoryt támogató párt tagjai ezt az érvelést megpróbálták a visszájára fordítani. A belzi vajda Andrzej Teczynski felszólalásában Mátyás még ha erőszakos is, de jó király, akit szeret a nép, ezzel szemben Nagy Lajos, aki úgy uralkodott a lengyelek felett, hogy nem tartózkodott Lengyelországban, az anarchia szülőatyja: „Vajon Mátyás uralkodása alatt a magyarok féltek-e bármely ellenségüktől is? Vajon nem tisztelték-e őt a szomszédai? Csak szeresse a királyt a népe, s akkor, még ha fegyvert tart is a kezében, nagyobb tisztelet övezi, mint a legnagyobb uralkodók valamely elfajzott utódját.” Ezzel szemben: „Nos, ki ne emlékezék rá, hogy Lajos alatt, aki Magyarországon trónolt, Lengyelországot csak helytartókkal irányította, mily szomorú volt országunk állapota? Arról már nem is beszélek, hogy Lajos milyen méltatlanul elhanyagolta országunkat.”⁹⁵

A lengyelországi Mátyás-kép pozitív irányú változása mögött valószínűleg épp Báthoryt kell keresnünk. Az őt Lengyelországba elkísérő udvari történetírója, Brutus János Mihály mindenesetre az ő megbízásából és intenciói alapján fogott hozzá Bonfini *Decasainak* folytatásához, és ez „a Mátyás örökségét tudatosan vállaló, kultuszát saját politikai céljai érdekében fölhasználó Báthory állásfoglalását mutatja” – írja Kulcsár Péter.⁹⁶ A *De historiae laudibus* (Krakkó, 1578) című munkájában történetírói módszerét védelmezve Brutus párhuzamot is vont az ő, valamint Bonfini munkája között.⁹⁷ A magyar

⁹⁴ A királyválasztó gyűlésen elhangzott beszédek Reinhold Heidenstein (1553–1620) krónikájában (*Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, 1672) maradtak fenn. Magyarul lásd *Báthory István emlékezete*, bev., szerk. NAGY László, Bp., Zrínyi Kiadó, [é. n.], 126.

⁹⁵ *Báthory István emlékezete*, i. m., 130. Lásd még SZÁDECZKY Lajos, *Báthory István lengyel királlyá választása 1574–1576*, Bp., 1887; HOPP–ŚLASKI, *A lengyel–magyar múltszemlélet...*, i. m., 51–52; HOPP, *Az „antemurale”*, i. m., 132–142; GEBEI Sándor, *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón*, Erdélyi Múzeum, 63(2001), 1–30; HORN Ildikó, *A könnyező krokodil: Jagelló Anna és Báthory István házassága*, Bp., L’Harmattan, 2007 (*Múltidéző Zsebkönyvtár*), 73–78.

⁹⁶ *Humanista történetírók*, i. m., 1111. Lásd még HOPP, *Az „antemurale”*, i. m., 146.

⁹⁷ BRUTUS János Mihály *Magyar históriája (1490–1552)*, I, kiad. TOLDY Ferenc, Pest, 1863 (Magyar Történelmi Emlékek: Írók, 12), XCIII.

történetírói hagyományban a Mátyás–Báthory-párhuzam értő fülekre talált. Száz évvel később Bethlen Farkas, aki egyébként Brutus históriáját forrásként használta, már egyértelmű párhuzamot vont a Hunyadi és a Báthory család felemelkedése között. Krónikájában ahhoz az epizódhoz, melyben azt meséli el, hogy a lengyel királlyá választott Báthory Erdély vezetését testvérére, Báthory Kristófra bízta, a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Emiatt nagy öröm árasztotta el őket, hogy amiként egykor Korvin Mátyás, Korvin Jánosnak, Erdély vajdájának a fia [...] Erdély kormányzásától a királyi trónra emelkedtek, azonképpen most is Erdély végső állapotában és csaknem reménytelen dolgaiban látják, hogy a saját véreből egy idegen ország jogarainak elfogadására léptették elő, és imádkozva, hogy ez legyen áldott és szerencsés, a vajda megválasztásához hozzájárultak.”⁹⁸

Nemcsak a magyar, hanem a lengyel historiográfiai diskurzusban is a Mátyásról alkotott kép a 16. század végére már több pozitív, mint negatív vonást tartalmazott. Erről a folyamatról árulkodik a lwówi jezsuita kollégium tanárának, Báthory István személyes titkárának, Krzysztof Warszewickinak (latinosan Varsevicius, 1543–1603) a törökök elleni új keresztes hadjárat mellett érvelő turcicája.⁹⁹ Varsevicius a törökellenes hadjárat megindítása érdekében írott szónoklataiban a moldvaiak latin eredetét összekötötte a Corvinusok latin eredetével, azt állítván, hogy Mátyás király tolmács nélkül beszélgetett a román követekkel. Varsevicius turcicájának az egyik főszereplője a Hunyadi család, melynek törökellenes harcait részletesen ismerteti a szerző.¹⁰⁰ Igaz, hogy a mű csak jóval Báthory halála után jelent meg (1595), de mégis jelzi a lengyel krónikáirók Mátyás-képének változását. Warszewickit egyébként a Habsburgok ügynökének tartották, aki a királyválasztásnál, Kochanowskihoz hasonlóan, II. Miksát támogatta, mégis később Báthory egyik leghűségesebb diplomatája lett és több művét neki is ajánlotta. Báthory halálakor a gyászünnepségek egyik szónoka is ő volt.¹⁰¹

Említettem már, hogy a szarmatizmus révén könnyen rokon népekké lehetett tenni a szarmata lengyeleket valamint a hun–szkíta magyarokat. Ez nyilván az Attila–Báthory-párhuzamot erősítette, de a római Corvinusok népszerűségének elterjedéséhez is megvoltak a lengyelországi feltételei. Ezek a lengyel mellett a litván hagyományból is táplálkoztak és az 1569. évi lengyel–litván unió után nyilván felerősödtek. Már Długosz krónikájában megjelenik az a nézet, hogy egyes balti szláv népek (litvánok, fehéroroszkok, livóniaiak) a rómaiak utódai. Miechow szerint a litvánok Crive nevű főpapja a Rómáról

⁹⁸ BETHLEN Farkas, *Erdély története*, III, ford. BODOR András, jegyz. KRUPPA Tamás, Bp.–Kolozsvár, Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum Egyesület, 2004, 108.

⁹⁹ Christophori VARSEVICII *Turcicae quatuordecim*, Krakó, 1595. Warszewickiról magyarul lásd BITSKEY István, *A Warszewicki-testvérek és Magyarország = Lengyelek és magyarok Európában: Nyelv, irodalom, kultúra – párhuzamok és kapcsolatok. Tanulmányok D. Molnár István professzor tiszteletére*, szerk. NAGY László Kálmán, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001, 116–121.

¹⁰⁰ VARSEVICII *Turcicae*, i. m., 101, 156. Vö. I. TÓTH Zoltán, *A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasalfjai krónikairódalomban*, Bp., 1942, 7.

¹⁰¹ Warszewicki Báthoryhoz köthető műveinek felsorolását lásd CSORBA, *A humanista Báthory*, i. m., 159–161. E művek részletesebb bemutatását lásd BITSKEY, *A Warszewicki-testvérek...*, i. m., 116–118; Simone DI FRANCESCO, *Báthory István mítosza*, i. m., 228. Warszewicki gyászbeszéde (*In obitum Stephani primi, regis Poloniae, oratio*, Cracoviae, 1587) magyarul: *Báthory István emlékezete*, i. m., 289–301.

elnevezett Romove városban lakott, mivel a litván nyelv Itáliából származik, és sok olasz szó van benne (*Crive [...] morantem in civitate Romove a Roma dicta, quoniam hoc linguagium de Italia iacat sese advenisse, et habet nonnulla vocabula italica in suo sermone*).¹⁰² Ez a nézet a későbbi lengyel történetíróknál is közhellyé vált, sőt a *Chronicon Carionis*nak köszönhetően egész Európában elterjedt. Nos, ha figyelembe vesszük azt, hogy a Jagelló család litván származású volt, és 1576-ra annak már csak Jagelló Anna volt trónképes tagja, akkor talán megengedhető az a feltételezés is, hogy a lengyel Corvinusok feltűnéséhez és megerősödéséhez Báthory Istvánnak Jagelló Annával kötött házassága is hozzájárulhatott. Arról nem is beszélve, hogy Jagelló Anna anyai ágon a híres olasz – humanista felfogásban tehát római, latin – Sforza család leszármazottja volt.¹⁰³

Összegzőképpen azt mondhatom, hogy a lengyel Corvinusok megjelenésében a következő ideológiai összetevők játszhattak szerepet: 1. Bonfini *Decasainak* kiadása, melyből a lengyel humanisták is értesülhettek az ókori Corvinus Valerius Messala, valamint a Hunyadi család fiktív, de általuk természetesen reálisnak gondolt kapcsolatáról. 2. A szarmatizmus, mely kiválóan alkalmas volt arra, hogy felerősítse a magyar–lengyel néprokonságot, és elfogadhatóvá tegye az Attila-kultuszt a lengyelek számára is. 3. Báthory és humanistáinak azon törekvése, hogy a Mátyásra vetülő Attila-kultuszból Báthory is részesüljön, és mintegy Attila és Matthias secundusként újjászülető uralkodó, a hajdan volt nagy hun–magyar valamint szarmata–lengyel birodalmat is újjáélessze. 4. A félig litván és félig olasz Jagelló Annával kötött házassága, mely a Corvinusok és a litvánok római eredetét kapcsolta egybe, ezáltal is fényesítve azon családok hírnevét, akik a Corvinusok utódainak tartották magukat.

Visszatérve immár a román Corvinusokhoz, megállapítható, hogy azoknak a lengyel íróknak és krónikásoknak, akik Lengyelországban propagálták a Corvinus-kultuszt, mind volt valami közük a románokhoz is. Kochanowski olyan karriert futott be a 17. századi román irodalomban, hogy az első román verses zsolttárfordítást (leszámitva az Erdélyben Szenci Molnár Albert magyar psalteriumáról készült fordításokat) Dosoftei moldvai érsek Kochanowski zsolttároskönyve (*Psalterz Dawidów*, 1579) alapján készítette el.¹⁰⁴ Paprocki a moldvai Ion Vodă cel Cumplit (uralk. 1572–1574) törökellenes harcairól jelentetett meg egy röpiratot 1576-ban (*Warhafftige Beschreibung des Krieges, welchen*

¹⁰² Miechow szövegét lásd KIRÁLY, *A lengyel krónikák*, i. m., 126–127.

¹⁰³ Báthory István és Jagelló Anna házasságáról, valamint ez utóbbi családjáról lásd HORN, *A könnyező krónika*, i. m., 43–72. Szokolay Katalin szerint a lengyelek esetében főleg a mágnások körében terjedt a római ősökre való hivatkozás divatja, míg a kis- és középnemesek inkább a szarmata elődöket preferálták. A lengyel Corvinus-kultusz, ahogy a fentiekből kiderül, viszont épp a „szarmata” nemesekre volt jellemző. (SZOKOLAY Katalin, *Lengyelország története*, Bp., Balassi Kiadó, 1996, 50–51.)

¹⁰⁴ Dosoftei Kochanowskit követő ritmikáját GÁLDI László elemezte: *Introducerea în istoria versului românesc*, București, Editura Minerva, 1971, 82–87. Kochanowski zsolttárfordítása Magyarországon és Erdélyben elsősorban a 17. század eleji unitárius énekeskönyvekre hatott: PAPP Géza, *Ismeretlen Kochanowski-fordítások a XVI–XVII. századból*, ItK, 1961, 328–340. Kochanowski magyar recepciójának összefoglalása: Jerzy SNOPEK, *Kochanowski na Węgrzech = Jan Kochanowski 1584–1984: Epoka – Twórczość – Recepcja*, II, red. Elżbieta LIPNIEWSKA, Lublin, Wydawnictwo Lubelskie, 1989, 31–41; HOPP-ŚLASKI, *A magyar–lengyel múlt-szemlélet*, i. m., 187–189.

der walachische Woiwod Joun mit den Türcken gefüret) úgy, hogy előtte két évvel személyesen járt a vajda udvarában. Paprocki Ioan Potcoavă Moldvába való bevonulásáról is írt egy lengyel nyelvű krónikát (*Krotki a prawdziwy opis wiechania do Woloch Iwana Woiewody ktorego Podkowę zową – A Potcoava vajdának is nevezett oláh Ion Moldvába való bevonulásáról rövid és igaz história, 1578*). A lengyel bibliográfusok összetévesztették Paprockinak ezt a művét a Ioan Vodă cel Cumplitról írottal, mely csak a fent említett német fordításban maradt fenn. Később Leonard Gorecki, jócskán átdolgozva, latinra is lefordította a *Warhafftige Beschreibungot: Descriptio belli Iuoniae Voivodae Valachiae*, Frankfurt, 1578.¹⁰⁵ A Krašínski család egyik tagja, Jerzy Krašínski Isztambulba menet 1636-ban mind a két román vajdaságot végigutazta.¹⁰⁶ Követsége a Movilák trónharcaival volt összefüggésben. A moldvai Movilák a lengyel orientáció feltétlen hívei voltak: Moise Movilă (uralk. 1630–1631, 1633–1634) 1634-ben arra kényszerült, Vasile Lupu (1634–1653) mesterkedéseinek köszönhetően, hogy Lengyelországba meneküljön. Miután a Lengyel Köztársaság 1636-ban békét kötött a svédekkel, volt ideje foglalkozni a török ügyekkel is: Krašínskit épp azért küldték a Portára, hogy úgymond felelősségre vonja a szultánt a tatár betörések miatt. Az is feladata volt, hogy Vasile Lupu ellenében, aki természetesen török segítséggel került Moldva trónjára, Moise Movilának szerezzen támogatást a trón visszafoglalása ügyében. Ugyanakkor a Movilák a Mihnea–Corvinus családdal is jóban voltak: 1616-ban például a már említett Radu Mihnea saját maga helyébe ajánlotta Havasalföld trónjára a természetesen épp Lengyelországban tartózkodó Gavril Movilát. Ezek után mi sem természetesebb annál, hogy Okoński megalkotta (talán épp a Corvinus–Hunyadi–Mihnea–lengyel Corvinusok mintára) a Movilák (Okońskinál Mohyla) római családfáját is, egy bizonyos Scevola Mutiusban (vagy Mucius Scaevola) lelvén fel a család latin őseit. Mutius Porsenna etruszk királytól mentette meg Rómát valamikor az i. e. 3. században. Leszármazottai miután Daciába, Erdélybe és Moldvába érkeztek, Mulisra változtatták nevüket. Az analógiás fölmódszer számára innen már csak egy lépés a Mohyla, Movila változat.¹⁰⁷

A már említett Bartolomeo Bruttinak köszönhetően indult moldvai követségbe Stanislaw Warszawicki, Krzysztof Warszawicki testvére.¹⁰⁸ Stanislaw nemcsak Moldvában, hanem Svédországban is járt követségben Antonio Possevino kísérelőjeként. Ugyanakkor Brutti tanácsadója szintén Antonio Possevino volt, aki 1583-ban azt tervezte, hogy Moldvába utazik. Báthory Istvánt is felkereste ez ügyben, aki nem hitt abban, hogy a moldvaiakat át lehetne téríteni a katolikus hitre. Possevinót ez nem zavarta: igazi hadi-

¹⁰⁵ Paprocki krónikájának német változatát, valamint Gorecki latin fordítását újból kiadta Alexandru PAPIU-ILARIAN, *Tesauru de monumente istorice pentru Romania*, III, Bucuresci, 1864, 202–252, 273–286. Vö. még PANAITESCU, *Influența...*, i. m., 22.

¹⁰⁶ Krašínski követi jelentését lásd *Călători străini*, i. m., 112–122.

¹⁰⁷ OKOŃSKI, i. m., 226–229, 534–536. Vö. még PANAITESCU, *Influența...*, i. m., 11–13.

¹⁰⁸ Brutti és Warszawicki kapcsolatáról, valamint ez utóbbi moldvai útjáról lásd Chiril KARALEVSKII, *Relațiunile dintre domni români și Sfântul Scaun*, Revista Catolică, 3(1914), 46–50, 177–189; *Moldvai csángó-magyar okmánytár*, i. m., 77–111; Violeta BARBU, *Contrareforma catolică în Moldova la jumătatea secolului al XVII-lea = Historia manet: Volum omagial – Demény Lajos-émlékkönyv*, szerk. Violeta BARBU, TUDÓS S. Kinga, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001, 332–337.

tervet dolgozott ki az áttérítés érdekében. Nem kizárt, hogy Petru Œchiopul megtérítése érdekében épp Possevino villantotta fel a vajda előtt a Mihnea–Corvinus-féle rokonságot, hisz egyik levelében Possevino az immár katolikussá lett Délkelet-Európa török elleni sikerességének lehetőségét Mátyás király sikereihez hasonlította.¹⁰⁹ A Warszewicki-testvérek azért bírhatnak különös jelentőséggel témánk szempontjából, mert a katolicizmus moldvai elterjesztése mellett egy közös moldvai–lengyel törökellenes hadjárat megindításában is ügyködtek.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a román Mihnea család Corvinus-rokonságát a lengyel Corvinusokat is kitaláló, Báthory István környezetében forgolódo lengyel írástudók alkották meg, akik jól ismerték Bonfiniét és talán Oláh Miklós *Hungariáját* is (az *Athilát* minden bizonnyal). Láttuk, hogy a fent említett szereplők: Paprocki, Kochanowski, Possevino és a Warszewicki-testvérek Báthory feltétlen hívei voltak. Az idea terjesztését is ők kezdeményezhették, később pedig a román vajdaságokban megforduló katolikus misszionáriusok folytatták. Az mindenesetre tény, hogy a 16. század végén–17. század elején a Corvinus–Hunyadiak komoly reprezentációs és kultuszképző potenciállal rendelkeztek. Olyan kultuszuk volt egész Közép- és Kelet-Európában (ideértve a Balkán-félszigetet is), hogy egész egyszerűen megérte velük rokonságban lenni, még egy kis hamisítás árán is.

¹⁰⁹ „Forse Dio farebbe che amendue queste maestà [azaz a két román vajda] mostrassero il fronte al turco, et che il re [Báthory István] havendo le forze di Polonia in mano, e i valachi et moldavi essendo dispositi a mutatione, e i venetiani desiderando di vestire da se il turco et aiutando (come facevano già Mattia Corvino) da questa parte sotto mano.” (Possevino levele Galli államtitkárnak, Kassa, 1583. október 20. = Andrei VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești: Acte și scrisori 1573–1584*, IV, București, 1930, 280.) Possevino és Báthory törökellenes tervezgetéseiről lásd még HOPP, *Az „antemurale”, i. m.*, 151–152. Possevino és Brutti viszonyáról: Chiril KARALEVSKIJ, *Proiectul misiunii lui Antonio Possevino în Moldova și Țara Românească*, *Revista Catolică*, 3(1914), 521–538.